

Київський університет імені Бориса Грінченка

Кафедра філософії та релігієзнавства

Дипломна робота на тему:

**ПРОБЛЕМА ВЕРИФІКАЦІЇ ІСТИННОСТІ ЗНАННЯ В
КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИХ
КОНЦЕПЦІЙ**

Спеціальність: 033 Філософія (Бакалавр)

Виконав:

Студент групи ФІЛОСб-1-21-4.0д

Пашкевич Є-С. С.

Науковий керівник:

к. філос. н., доцент.

Мартич Р.В.

Київ

2025

Зміст

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТ «ЗНАННЯ» В СУЧАСНІЙ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ.....	6
1.1. Основні підходи до визначення сутності знання.....	6
1.2. Епістемологічні концепції істини.....	14
1.3. Верифікація знання в логічному позитивізмі.....	22
Висновок до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМА ГЕТІЄРА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУЧАСНУ ЕПІСТЕМОЛОГІЮ.....	31
2.1. Суть парадоксів Гетієра.....	31
2.2. Критика традиційного визначення знання.....	36
2.3. Вплив проблеми Гетієра на розвиток альтернативних епістемологічних концепцій.....	43
Висновок до розділу 2.....	47
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	57

ВСТУП

Актуальність теми. По-перше, актуальність проблеми верифікації істинності знання в сучасних епістемологічних концепціях зумовлена швидкими змінами інформаційного середовища та зростанням кількості знань, які потребують перевірки. У добу цифрових технологій і масового поширення інформації через інтернет та соціальні мережі постає питання відокремлення достовірних знань від фейкових або маніпулятивних повідомлень. Це робить проблему верифікації знання не лише філософською, а й практичною, оскільки вона стосується критичного мислення, наукової методології та процесів прийняття рішень у різних сферах діяльності.

По-друге, сучасна епістемологія пропонує різні концепції істини та методи її перевірки, зокрема когерентний, кореспондентний, прагматичний та конструктивістський підходи. Кожен із них має свої сильні й слабкі сторони, що підкреслює складність проблеми. Наприклад, у науці кореспондентний підхід домінує завдяки емпіричній перевірці гіпотез, тоді як у соціальних науках і гуманітаристиці дедалі більше уваги приділяється когерентності знання в межах певної парадигми. Це свідчить про необхідність комплексного підходу до верифікації знання, який би враховував специфіку кожної дисципліни та умови його застосування.

По-третє, ще одним важливим аспектом актуальності є виклики постправди, коли об'єктивні факти часто поступаються місцем суб'єктивним переконанням і емоційному сприйняттю реальності. В умовах інформаційних війн, маніпуляцій у медіа та зростаючої популярності теорій змови епістемологічні підходи до верифікації знання стають критично важливими для збереження об'єктивності та раціонального дискурсу. Це зумовлює потребу у формуванні ефективних механізмів перевірки інформації, а також в етико-філософському осмисленні процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві.

По-четверте, розвиток штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання відкриває нові перспективи для автоматизованої верифікації знання, проте також створює нові проблеми, зокрема пов'язані з упередженістю алгоритмів і достовірністю джерел даних. Це вимагає глибшого аналізу не лише методологічних, а й онтологічних засад істинності знання. Таким чином, проблема верифікації знання в сучасній епістемології є не лише теоретично важливою, а й має безпосередній вплив на різні аспекти наукового пізнання, соціальної комунікації та технологічного розвитку.

Метою дослідження є систематизація та концептуалізація проблеми верифікації істинності знання в контексті сучасних епістемологічних концепцій. Означена мета передбачає вирішення таких науково-дослідницьких **завдань**:

- проаналізувати основні підходи до визначення сутності знання;
- дослідити епістемологічні концепції істини;
- виявити особливості верифікації знання у логічному позитивізмі;
- вивчити суть парадоксів Гетієра;
- оцінити критику традиційного визначення знання;
- з'ясувати вплив проблеми Гетієра на розвиток альтернативних епістемологічних концепцій.

Об'єкт дослідження – способи верифікації істинності знання в епістемологічному контексті, що охоплюють різні підходи до визначення знання, критерії його обґрунтування та методи перевірки істинності.

Предмет дослідження – сучасні епістемологічні концепції верифікації знання, а також їх вплив на сучасну науку, філософію та інформаційне суспільство.

Методологія дослідження включає використання аналітичного методу для критичного розгляду основних концепцій істини та верифікації, компаративного аналізу для порівняння різних епістемологічних підходів, а також герменевтичного методу для інтерпретації текстів і концептуальних

положень. Крім того, застосовується історико-філософський метод для простеження розвитку ідей щодо верифікації знання.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі проблеми верифікації знання з урахуванням сучасних філософських і когнітивних підходів. Особливу увагу приділено впливу інформаційних технологій на процес перевірки істинності знання та розгляду механізмів подолання проблеми постправди в сучасному суспільстві.

Теоретичне значення роботи полягає у систематизації та критичному осмисленні сучасних епістемологічних підходів до верифікації знання, а також у розширенні розуміння методологічних засад пізнання, обґрунтування істини та наукового знання в умовах цифрової епохи.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування висновків дослідження у сфері науки, освіти, інформаційної аналітики та медіаграмотності. Отримані результати можуть бути використані для розробки ефективних методів перевірки достовірності інформації, критичного мислення та етичних стандартів поширення знань у суспільстві.

Структура роботи. Структурно дана робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку джерел і літератури.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на Всеукраїнській науковій конференції "Київські філософські студії -2025".

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТ «ЗНАННЯ» В СУЧАСНІЙ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ

1.1. Основні підходи до визначення сутності знання

Проблема визначення знання є однією з центральних у філософії та епістемології. Знання традиційно розглядається як основа людського пізнання, що відрізняється від віри, припущення або випадкових суджень. Протягом століть філософи прагнули знайти універсальні критерії, які б дозволяли чітко відрізняти знання від інших когнітивних феноменів.

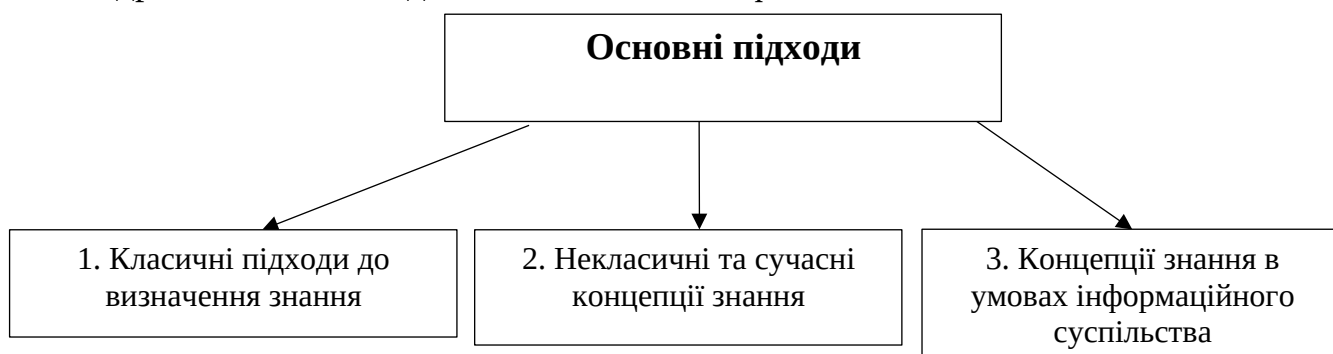

Рис. 1.1. Основні підходи до визначення сутності знання

Джерело: розроблено автором

Класичні підходи до визначення знання

У класичній епістемології сформувалося кілька основних підходів до визначення знання, серед яких найбільш впливовими є кореспондентна, когерентна та прагматична концепції істини.

Одним із перших і найбільш відомих визначень знання запропонував Платон у своєму діалозі «Теетет». Він розглядав знання як обґрунтоване (виправдане) істинне переконання (justified true belief, JTB). Відповідно до цієї концепції, для того щоб судження вважалось знанням, воно повинно бути істинним, у нього має вірити суб'єкт, а також існувати обґрунтування цієї істинності. Це визначення стало основою для подальших епістемологічних досліджень і залишається базовою точкою відліку в сучасних дискусіях.

Кореспондентна теорія істини, яка бере свій початок ще з античної філософії, передбачає, що істинність знання визначається його відповідністю реальності. Тобто знання є істинним, якщо воно правильно відображає факти або стан речей у світі. Такий підхід має глибокі корені у класичній філософії,

особливо в працях Арістотеля та Томи Аквінського. В сучасній аналітичній філософії ця концепція залишається однією з найвпливовіших, хоча й викликає запитання щодо механізмів перевірки відповідності знання реальності.

Когерентна теорія істини, яка розвинулася значною мірою в німецькій ідеалістичній традиції, пропонує інший підхід до визначення знання. Вона стверджує, що знання є істинним, якщо воно логічно узгоджується з іншими твердженнями, які вважаються істинними. Згідно з цим підходом, не існує необхідності безпосередньої відповідності знання реальності; важливішим є його включення в загальну систему узгоджених переконань. Ця концепція була підтримана такими мислителями, як Гегель, а пізніше розвинута в аналітичній філософії Віллардом Квайном.

Прагматична концепція істини, запропонована Чарльзом Пірсом, Вільямом Джеймсом і Джоном Дьюї, визначає знання через його практичну ефективність. Відповідно до цього підходу, знання є істинним, якщо воно працює на практиці, тобто дає позитивні результати та корисне для вирішення реальних проблем. Такий підхід відходить від традиційного поняття абсолютної істини та наголошує на значенні досвіду, експерименту та користі знання для людської діяльності [5, с. 130].

Попри свою стійкість, класичне визначення знання як обґрунтованого істинного переконання зазнало серйозної критики у XX столітті. Найбільш відомим викликом стала проблема Гетієра, сформульована американським філософом Едмундом Гетієром у 1963 році. Він довів, що можливі ситуації, коли людина має обґрунтоване істинне переконання, але це не є знанням через випадкові збіги або зовнішні фактори. Це змусило епістемологів переглянути класичне визначення знання та запропонувати альтернативні підходи.

Однією з відповідей на проблему Гетієра стала ідея надійністського підходу до знання, який стверджує, що знання має базуватися на надійних когнітивних процесах, а не лише на обґрунтуванні. У цьому контексті

важливими стають питання про роль інтуїції, досвіду та довіри до певних джерел інформації.

Окрім традиційних філософських підходів, класичні концепції знання також знаходять відображення у сучасній когнітивній науці та епістемології науки. Наприклад, емпіричні дослідження підтверджують, що люди не завжди сприймають знання через сувору логічну верифікацію, а часто покладаються на інтуїцію, авторитетні джерела або соціальні механізми перевірки інформації [10, с. 7].

Сучасні дискусії навколо класичних концепцій знання пов'язані з розвитком інформаційних технологій, які змінюють способи набуття, перевірки та поширення знань. Наприклад, в умовах цифрової епохи постає питання, чи можна вважати знанням інформацію, отриману через штучний інтелект, якщо вона не проходить традиційні процедури обґрунтування.

Попри сучасні виклики та критику, класичні підходи до визначення знання залишаються фундаментальними для епістемології. Вони забезпечують основи для розуміння природи знання, його структури та критеріїв істинності. Кореспондентний, когерентний та прагматичний підходи продовжують впливати на сучасні дослідження в логіці, філософії науки та когнітивних науках.

Знання, як поняття, залишається динамічним і відкритим для нових інтерпретацій. Проблема його визначення та перевірки є ключовою не лише в філософії, а й у практичних сферах, таких як наука, освіта, медіа та технології. Тому класичні концепції знання продовжують відігравати важливу роль у формуванні наукових і світоглядних парадигм.

Таким чином, класичні підходи до визначення знання є основою епістемологічного аналізу і слугують базою для подальших досліджень у сучасній філософії та науці. Вони дозволяють оцінити переваги та обмеження різних концепцій істини, а також окреслюють перспективи майбутнього розвитку теорії знання.

Некласичні та сучасні концепції знання

Проблема визначення знання є однією з центральних у філософії та епістемології. Класична модель, що визначає знання як обґрунтоване істинне переконання (JTB – justified true belief), протягом століть залишалася домінантною. Проте з розвитком філософської думки та появою нових теоретичних і практичних викликів виникли альтернативні підходи до визначення знання. Некласичні та сучасні концепції знання намагаються врахувати недоліки традиційної епістемології та адаптувати поняття знання до нових умов.

Одним із найбільших викликів класичному підходу стала проблема Гетієра, сформульована Едмундом Гетієром у 1963 році. Гетієр показав, що можливі випадки, коли людина має істинне та обґрунтоване переконання, але воно не є знанням через зовнішні випадкові фактори. Це змусило філософів шукати альтернативні способи визначення знання, що призвело до розвитку некласичних концепцій [23, с. 19].

Одним із таких підходів є надійністська (Reliabilism) концепція знання, запропонована Елвіном Голдманом. Вона стверджує, що знання має базуватися не просто на обґрунтуванні, а на надійних когнітивних процесах. Якщо спосіб, яким людина отримує інформацію, зазвичай веде до істини, то її переконання можна вважати знанням. Такий підхід зміщує акцент з аналізу структури обґрунтування на дослідження механізмів отримання знання.

Іншим важливим некласичним підходом є контекстуалізм, який стверджує, що критерії знання залежать від контексту. Ця ідея була розроблена такими філософами, як Кіт Дероуз та Девід Льюїс. Вона пояснює, чому в різних ситуаціях ми маємо різні стандарти щодо того, що вважати знанням. Наприклад, у повсякденному житті люди можуть вважати щось знанням, але в науковому контексті вимоги до доказовості можуть бути набагато вищими.

Ще одним важливим підходом є когнітивна епістемологія, яка вивчає знання через призму когнітивних наук. Вона досліджує, як працює людський

мозок у процесі набуття знання та які когнітивні механізми забезпечують його достовірність. Наприклад, дослідження показують, що люди часто покладаються на евристики та ментальні моделі, що може впливати на точність їхніх знань.

Сучасна епістемологія також активно розвиває соціальну концепцію знання, згідно з якою знання формується не лише на рівні індивідуальної свідомості, а й у соціальному контексті. Альвін Голдман і Мирослав Маркович досліджували, як колективні процеси, такі як наукові дискусії, інституційна перевірка фактів та вплив експертних спільнот, визначають, що ми вважаємо знанням. У цьому контексті особливого значення набуває питання довіри до джерел інформації [30, с. 9].

Однією з радикальних сучасних концепцій є конструктивістський підхід, що став популярним у XX столітті завдяки працям Томаса Куна, Мішеля Фуко та Бруно Латура. Згідно з цією концепцією, знання є соціально сконструйованим феноменом, який змінюється залежно від культурного, історичного та політичного контексту. Наприклад, наукові теорії не просто відображають реальність, а створюють її через мовні практики, дискурси та наукові парадигми.

Ще один сучасний підхід – епістемологія чеснот (virtue epistemology). Вона акцентує увагу на особистих епістемічних чеснотах, таких як інтелектуальна чесність, критичне мислення та відкритість до нового знання. Знання вважається продуктом не лише раціонального аналізу, а й особистих характеристик суб'єкта.

У зв'язку з розвитком інформаційних технологій актуальною стала епістемологія цифрового знання, яка вивчає, як знання набувається, поширюється та перевіряється у цифровому середовищі. Велика кількість інформації, алгоритми пошуку та соціальні мережі змінюють традиційні уявлення про джерела знання та процедури його перевірки.

Одним із важливих викликів для сучасної епістемології є проблема постправди, яка характеризується зниженням значення фактів та зростанням

впливу емоцій та суб'єктивних переконань на формування знання. Це змушує філософів переглядати традиційні критерії істинності та шукати нові способи боротьби з дезінформацією [8, с. 20].

Сучасні неklasичні підходи до знання також розглядають питання штучного інтелекту та його здатності до формування знань. Дискусії тривають навколо того, чи можна вважати інформацію, згенеровану алгоритмами, знанням у філософському сенсі, адже вона не має суб'єктивного обґрунтування.

Важливою складовою сучасної епістемології є дослідження ролі мови у процесі конструювання знання. Зокрема, постмодерністи, такі як Жак Дерріда, розглядають знання як текстуальний феномен, що формується через інтерпретацію та взаємодію мовних структур.

Неklasичні концепції знання змінюють традиційні уявлення про істину, обґрунтування та переконання, розширюючи горизонти епістемології. Вони враховують контекстуальні, соціальні, когнітивні та технологічні аспекти, що дозволяє краще розуміти складність сучасного пізнання.

Таким чином, неklasичні та сучасні концепції знання пропонують більш динамічний і гнучкий підхід до аналізу пізнавальних процесів. Вони дозволяють адаптувати епістемологію до нових викликів, включаючи розвиток науки, цифрових технологій та зміну суспільних уявлень про знання.

Концепції знання в умовах інформаційного суспільства

Сучасне інформаційне суспільство докорінно змінило уявлення про знання, його природу, джерела та способи поширення. Якщо раніше знання асоціювалося передусім із традиційними формами освіти та науковими інституціями, то сьогодні воно все більше залежить від цифрових технологій, мережевої комунікації та автоматизованих систем. Це призвело до перегляду класичних і неklasичних концепцій знання, а також до виникнення нових епістемологічних парадигм.

Одним із ключових аспектів інформаційного суспільства є величезний обсяг даних, що генеруються та обробляються щосекунди. Виникає питання:

чи всі ці дані можна вважати знанням? Традиційно знання визначається як обґрунтоване істинне переконання, проте в умовах цифрового середовища процес обґрунтування стає дедалі складнішим. Фільтрація інформації, перевірка джерел та аналіз достовірності є невід'ємними складовими формування знання в нових умовах [22, с. 305].

Інформаційна концепція знання наголошує на тому, що знання є не лише суб'єктивною характеристикою особистості, а й об'єктивним ресурсом, який циркулює в цифрових мережах. Філософи, такі як Люсі Сушко та Люк Флоріді, розглядають знання як особливий вид інформації, що характеризується певним рівнем організованості та верифікації. Ця концепція підкреслює важливість алгоритмів, штучного інтелекту та технологічних платформ у формуванні знання.

Соціальна концепція знання в інформаційному суспільстві посилює увагу до колективних механізмів його виробництва. У контексті цифрової комунікації знання набуває мережевого характеру, адже його формування все більше залежить від взаємодії людей у віртуальному просторі. Платформи, такі як Wikipedia, соціальні мережі, наукові бази даних, створюють нові умови для виробництва та поширення знання, яке більше не належить лише окремим експертним групам.

Разом із цим виникає проблема постправди, яка підриває традиційні уявлення про істинність знання. Інформаційне суспільство продукує не лише знання, а й фейки, маніпуляції та дезінформацію, що ускладнює процес верифікації. Постмодерністи, такі як Жан Бодрійяр, наголошували, що сучасне суспільство дедалі більше орієнтується на симулякри — інформаційні конструкції, які сприймаються як реальність, хоча вони можуть не мати жодного фактичного підґрунтя [41, с. 14].

Технологічна концепція знання пов'язана з впливом штучного інтелекту, машинного навчання та автоматизованих систем на виробництво знання. У сучасному світі алгоритми аналізують дані, прогнозують тенденції та навіть ухвалюють рішення. Це ставить питання: чи можна вважати знанням

інформацію, отриману від штучного інтелекту? Деякі дослідники вважають, що такий тип знання позбавлений суб'єктивного обґрунтування, тому його не можна прирівнювати до класичного розуміння цього поняття.

Когнітивна концепція знання акцентує увагу на процесах його засвоєння людиною. В умовах надлишку інформації важливими стають когнітивні механізми відбору, фільтрації та критичного осмислення знання. Дослідження показують, що в цифровому середовищі люди частіше схильні до когнітивних упереджень, таких як ефект підтвердження чи тунельне мислення, що впливає на формування їхнього уявлення про знання.

Окремий напрям сучасної епістемології становить епістемологія великих даних (Big Data Epistemology), яка досліджує, як масиви цифрової інформації впливають на знання. У цій концепції знання розглядається як патерни та взаємозв'язки, які можуть бути виявлені лише за допомогою автоматизованих алгоритмів аналізу. Наприклад, у медицині машинний аналіз даних дозволяє відкривати нові закономірності, які традиційними методами було б важко виявити.

Із розвитком цифрових технологій виникла концепція відкритого знання (Open Knowledge), що ґрунтується на принципах вільного доступу, прозорості та колективного виробництва знань. Рух за відкриту науку, відкриті дані та відкритий доступ до наукових публікацій змінює традиційні підходи до створення знання та робить його більш демократичним.

Водночас інформаційне суспільство породжує ризики фрагментації знання, коли людина отримує лише ту інформацію, яка відповідає її світогляду. Алгоритми соціальних мереж підсилюють цю проблему, формуючи так звані інформаційні бульбашки. Це може призводити до закритості мислення та ускладнювати критичне переосмислення знання.

Важливим аспектом сучасної епістемології є етичні питання формування знання в інформаційному суспільстві. Хто контролює знання? Хто вирішує, яка інформація є правдивою? Вплив корпорацій, цензури,

маніпулятивних технологій на знання є одним із головних викликів сучасності.

Загалом концепції знання в інформаційному суспільстві відображають зміни у способах його створення, поширення та перевірки. Від традиційних моделей ми рухаємося до більш динамічних, відкритих та технологічно залежних форм знання, що потребує нових епістемологічних підходів [47, с.210].

Таким чином, знання більше не є статичним, воно стає гнучким, адаптивним і мережевим. Це відкриває нові можливості для науки, освіти та суспільства, але водночас породжує нові виклики, пов'язані з достовірністю, критичним мисленням та інформаційною безпекою.

У підсумку, сучасні концепції знання відображають складність інформаційного суспільства та змінюють традиційні уявлення про істину, обґрунтування та епістемічний статус знання. Інформаційна революція відкриває нові горизонти, але водночас потребує ретельного філософського аналізу та епістемологічного осмислення.

1.2. Епістемологічні концепції істини

Епістемологічні концепції істини наведені на рис. 1.2.

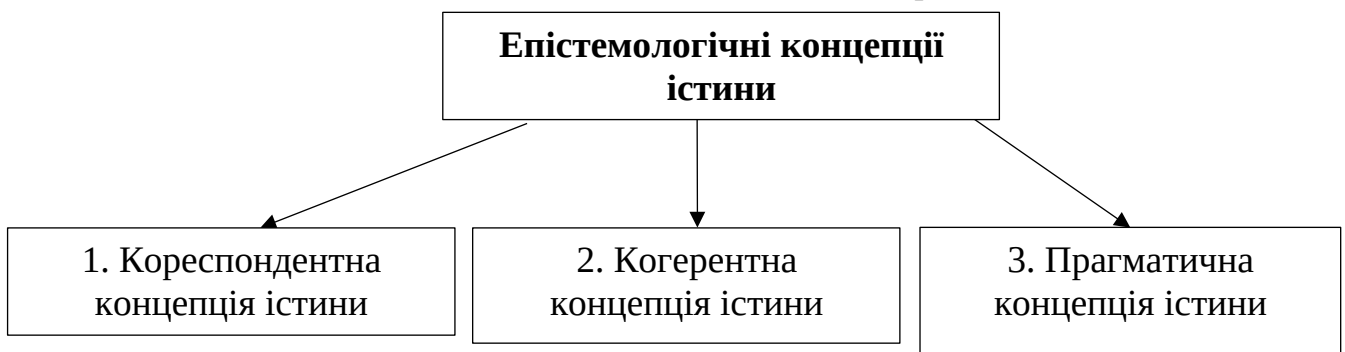

Рис. 1.2. Епістемологічні концепції істини

Джерело: розроблено автором

Кореспондентна концепція істини є однією з найстаріших і найвпливовіших теорій в епістемології. Її головна ідея полягає в тому, що

істина — це відповідність висловлювань або суджень реальності. Тобто твердження є істинним, якщо воно правильно відображає дійсний стан речей. Цей підхід сягає корінням ще античної філософії і залишається актуальним у сучасних дискусіях про природу знання.

Перші елементи кореспондентної концепції можна знайти в працях давньогрецьких мислителів, зокрема Платона та Аристотеля. Аристотель визначав істину як відповідність думки реальному стану речей, що стало базовим принципом цієї концепції. Його твердження: «Говорити, що є те, чого немає, або що немає те, що є, — означає говорити неправду; а говорити, що є те, що є, і що немає того, чого немає, — означає говорити правду», стало класичним виразом кореспондентної теорії [2, с. 7].

У Новий час ідеї кореспондентної концепції були розвинені в працях Джона Локка та інших емпірицистів. Локк вважав, що знання базується на чуттєвому досвіді, а істина є відповідністю ідей у нашому розумі реальному світу. Подібну позицію займав Бертран Рассел, який у XX столітті формалізував кореспондентний підхід у межах аналітичної філософії.

Кореспондентна концепція істини також підтримується представниками наукового реалізму, які стверджують, що наукові теорії є істинними, якщо вони правильно описують реальний світ. Наприклад, фізичні закони вважаються істинними, якщо вони відповідають реальним процесам у природі. Таким чином, кореспондентний підхід відіграє важливу роль у науковому пізнанні.

Однак, незважаючи на свою простоту та інтуїтивну зрозумілість, кореспондентна концепція має низку проблем. Одна з основних – питання про природу самої реальності. Якщо істина визначається як відповідність висловлювань реальності, то як можна однозначно встановити цю відповідність? Деякі філософи, зокрема Іммануїл Кант, стверджували, що людина сприймає реальність крізь призму своїх категорій мислення, що робить об'єктивну відповідність проблематичною [13, с. 17].

Ще одна критика кореспондентної теорії пов'язана з труднощами верифікації. Як можна перевірити, що певне твердження відповідає реальності, якщо наша взаємодія з реальністю завжди опосередкована мовою, поняттями та культурними факторами? Ця проблема особливо загострилася у XX столітті, коли філософи аналітичної традиції, такі як Вітгенштейн і Куайн, поставили під сумнів можливість прямої відповідності між мовою та реальністю.

Крім того, кореспондентна концепція стикається з проблемою істинності абстрактних і теоретичних висловлювань. Наприклад, як можна визначити істинність математичних тверджень або етичних норм у межах кореспондентного підходу? Оскільки ці твердження не мають безпосереднього референта в реальності, вони не вписуються у стандартну схему відповідності.

Незважаючи на ці виклики, кореспондентна концепція залишається фундаментальною для багатьох областей знання. У журналістиці, праві та емпіричних науках вона слугує основою для перевірки фактів і об'єктивного аналізу подій. Зокрема, у судовій системі істина часто визначається як відповідність доказів реальному стану справ.

Одним із сучасних варіантів кореспондентної теорії є структурний реалізм, який стверджує, що наукові теорії правильно відображають не саму реальність, а її структурні аспекти. Цей підхід дозволяє врахувати складність наукового пізнання та обмеження людського сприйняття.

У контексті цифрової епохи кореспондентна концепція набуває нових вимірів. Наприклад, у сфері штучного інтелекту та великих даних проблема відповідності інформації реальності стає критично важливою. Алгоритми машинного навчання базуються на кореспондентному підході, адже їхні висновки оцінюються з точки зору відповідності реальним даним [21, с. 79].

Значення кореспондентної концепції також помітне у сфері медіа та соціальних комунікацій. У добу інформаційної війни та поширення фейкових новин питання істини стає центральним у визначенні якості інформації.

Фактчекінг, аналітичні розслідування та журналістські стандарти базуються на принципах відповідності тверджень реальним подіям.

Зрештою, кореспондентна концепція істини, незважаючи на свою критику, залишається важливим інструментом у пізнанні світу. Вона лежить в основі наукового методу, логічного аналізу та правової системи. Хоча сучасна філософія знання пропонує альтернативні підходи, такі як когерентна чи прагматична концепції, кореспондентна теорія продовжує відігравати важливу роль у розумінні істини та її критеріїв [39, с. 24].

Таким чином, кореспондентна концепція істини є класичною, але водночас гнучкою теорією, яка адаптується до викликів сучасної науки і технологій. Вона забезпечує простий і зрозумілий критерій істини, хоча її застосування вимагає врахування нових епістемологічних і методологічних викликів. У майбутньому її інтеграція з новітніми теоріями знання та технологічними досягненнями може сприяти подальшому розвитку наукового пізнання та інформаційної безпеки.

Когерентна концепція істини є однією з ключових теорій в епістемології, яка пропонує альтернативу кореспондентному підходу. Вона визначає істину не як відповідність висловлювань реальності, а як їхню логічну узгодженість у межах певної системи знань. Тобто твердження є істинним, якщо воно узгоджується з іншими прийнятими знаннями та не суперечить їм.

Ідеї когерентної концепції мають давню філософську історію, але в систематизованому вигляді вони сформувалися у XIX—XX століттях. Одним із перших її розробників був Гегель, який вважав, що істина не є фіксованою відповідністю між знанням і реальністю, а розвивається в межах раціональної цілісності. Пізніше цю ідею розвинули представники неогегельянства, логічного позитивізму та аналітичної філософії.

Основний принцип когерентної концепції полягає в тому, що істина є системною властивістю знання. Окремі твердження не можуть бути оцінені як істинні або хибні у відриві від загальної картини світу. Наприклад, математичні теореми є істинними не тому, що вони "відповідають" якійсь

зовнішній реальності, а тому, що вони логічно випливають із аксіом і не суперечать одне одному.

Когерентний підхід застосовується не лише в логіці та математиці, а й у філософії науки. Томас Кун та Пол Фейєрабенд стверджували, що наукові теорії змінюються не шляхом безпосереднього порівняння з реальністю, а через зміну парадигм, які створюють внутрішньо узгоджені системи знань. У такій перспективі істина визначається в межах наукових моделей, а не як абсолютна відповідність фактам [45, с. 127].

Важливою перевагою когерентної концепції є її здатність пояснювати істину в абстрактних та теоретичних сферах. Наприклад, етичні та правові системи будуються на принципі когерентності: їхні положення є істинними, якщо вони не суперечать іншим нормам та цінностям, прийнятим у суспільстві. Це відрізняється від кореспондентного підходу, який вимагає безпосередньої відповідності фактів.

Водночас когерентна концепція стикається з серйозними труднощами. Головна з них — проблема множинності когерентних систем. Якщо істина визначається лише узгодженістю тверджень між собою, то можливо існування кількох суперечливих, але внутрішньо несуперечливих систем. Наприклад, різні релігійні або ідеологічні вчення можуть бути когерентними у своїх рамках, але при цьому суперечити одне одному.

Ще одна критика когерентної концепції пов'язана з тим, що узгодженість тверджень не гарантує їхньої відповідності реальності. Наприклад, вигаданий світ літературного твору може бути абсолютно логічним і несуперечливим, але це не робить його істинним у реальному світі. Таку проблему відзначав Віллард Куайн, який наголошував на складності встановлення об'єктивних критеріїв істини в межах когерентної теорії.

Попри ці виклики, когерентна концепція істини залишається впливовою в сучасній філософії. Зокрема, вона широко використовується у когнітивних науках і штучному інтелекті, де знання формується на основі узгоджених

моделей і алгоритмів. У такому контексті істина визначається як максимальна сумісність нової інформації з уже наявними знаннями [50, с. 149].

Когерентний підхід також знайшов застосування в лінгвістиці та теорії комунікації. Відомі дослідження Юргена Габермаса та Карла-Отто Апеля вказують на те, що істина у мовному дискурсі виникає через взаємне узгодження смислів між учасниками комунікації. У такій перспективі істина є результатом соціального діалогу, а не об'єктивного відображення реальності.

У сучасному інформаційному суспільстві когерентна концепція набуває особливого значення. В умовах великої кількості суперечливих джерел інформації та маніпуляцій саме узгодженість тверджень у певній системі знань стає основою для оцінки їхньої правдивості. Наприклад, алгоритми перевірки фактів у ЗМІ працюють за принципом когерентності, зіставляючи нову інформацію з наявною базою перевірених даних.

Когерентний підхід відіграє важливу роль і в юридичній сфері, де правові норми мають бути узгодженими між собою, щоб забезпечити справедливість судових рішень. У судових процесах істинність показань та доказів оцінюється не лише через їхню фактичну відповідність реальності, а й через узгодженість усієї системи аргументів [51, с. 10].

У філософії науки когерентна концепція сприяє розумінню динамічного характеру істини. Вона показує, що наукові знання не є статичними, а постійно переглядаються й уточнюються відповідно до нових відкриттів. Це особливо важливо у таких галузях, як квантова механіка або астрофізика, де знання будується на складних логічних моделях, а не на прямій відповідності емпіричним даним.

Отже, когерентна концепція істини є важливою складовою сучасної епістемології. Вона дозволяє пояснити істину в абстрактних науках, соціальних комунікаціях і правовій сфері, хоча й має певні обмеження. Її головним недоліком є можливість існування множинних когерентних, але суперечливих систем знань.

Попри це, когерентний підхід залишається важливим для сучасних досліджень істини, особливо в умовах цифрової епохи. Його застосування у сфері штучного інтелекту, науки та права демонструє, що когерентність є необхідним, хоча й не завжди достатнім критерієм істини [54, с. 181].

Таким чином, когерентна концепція істини пропонує важливий альтернативний погляд на природу знання, наголошуючи на системному характері істини. Вона не заперечує кореспондентний підхід, а доповнює його, підкреслюючи роль логічної узгодженості та контексту у формуванні знань.

Прагматична концепція істини є одним із ключових напрямів сучасної епістемології, який розглядає істину не як статичну відповідність реальності або логічну узгодженість, а як корисність знання для практичного життя. Основна ідея цієї концепції полягає в тому, що істинними є ті твердження, які працюють у досвіді, сприяють вирішенню проблем та допомагають досягти поставлених цілей.

Витоки прагматичної концепції істини можна знайти в працях американських філософів XIX—XX століття, зокрема Чарльза Пірса, Вільяма Джеймса та Джона Дьюї. Вони заперечували традиційні теорії істини, які ґрунтувалися на кореспонденції знання з реальністю або його когерентності в межах певної системи, і пропонували розглядати істину як те, що підтверджується у практичному досвіді.

Чарльз Пірс розглядав істину як межу, до якої наближається наукове пізнання. Він вважав, що твердження є істинним, якщо воно витримує перевірку досвідом і зберігає свою ефективність у довгостроковій перспективі. Таким чином, істина виявляється не абсолютною, а еволюційною категорією, яка уточнюється з розвитком науки та суспільства [58, с. 8].

Вільям Джеймс запропонував ще радикальніший підхід до прагматичної істини, наголошуючи на її суб'єктивному вимірі. Він вважав, що істина є тим, що корисно для людини, допомагає їй орієнтуватися у світі та приносить практичний результат. Це означає, що одна й та сама істина може мати різні значення для різних людей, залежно від їхнього життєвого досвіду та потреб.

Джон Дьюї розвинув прагматичний підхід, інтегрувавши його в теорію інструменталізму. Він стверджував, що істина є не відображенням реальності, а інструментом для вирішення проблем. Твердження стає істинним, якщо воно працює в конкретному контексті та дає змогу передбачати майбутні події або ефективно діяти.

Прагматична концепція істини має значний вплив на сучасну науку. Наприклад, у фізиці й інших природничих науках теорії не вважаються абсолютною істиною, а оцінюються за їхньою здатністю пояснювати явища та робити точні прогнози. Коли з'являються нові факти, які спростовують попередні теорії, їх переглядають або замінюють ефективнішими моделями.

Важливу роль прагматична концепція відіграє й у соціальних науках. Наприклад, в економіці та управлінні ефективність певної теорії або стратегії визначається тим, наскільки вона сприяє досягненню бажаних результатів. Аналогічно в праві справедливість закону оцінюється за його здатністю підтримувати порядок і вирішувати суспільні конфлікти.

Однак прагматична концепція істини викликає й певні критичні зауваження. Один із головних закидів полягає в тому, що вона може виправдовувати суб'єктивізм і релятивізм. Якщо істина визначається корисністю, то різні групи людей можуть мати протилежні уявлення про те, що є істинним, і це може призводити до конфліктів або маніпуляцій.

Ще одне слабе місце прагматичної концепції — її залежність від зміни обставин. Те, що сьогодні є корисним, завтра може втратити свою ефективність. Наприклад, певні медичні або економічні теорії можуть бути успішними у свій час, але згодом їх переглядають через нові відкриття або зміну умов [36, с. 175].

Попри ці виклики, прагматична концепція істини залишається важливим інструментом у сучасній епістемології. Вона надає гнучкість у визначенні знання, дозволяючи враховувати його практичне застосування та динамічний характер. Це особливо актуально в інформаційну епоху, коли знання швидко оновлюється та змінюється.

Сучасні дослідження в галузі когнітивних наук і штучного інтелекту також використовують прагматичний підхід до істини. Алгоритми машинного навчання та нейронні мережі оцінюють дані не за принципом відповідності об'єктивній реальності, а за їхньою здатністю досягати бажаних результатів у певному середовищі.

Крім того, прагматичний підхід застосовується у сфері масових комунікацій. Журналістика, реклама та політичний дискурс часто будуються на принципі ефективності повідомлення, а не на його абсолютній істинності. Це може бути як корисним інструментом для впливу на суспільну думку, так і загрозою маніпуляцій та дезінформації [29, с. 218].

Таким чином, прагматична концепція істини пропонує динамічний підхід до розуміння знання. Вона наголошує, що істина є не статичною відповідністю реальності, а змінною категорією, яка залежить від практичного використання та ефективності у певному контексті.

Хоча прагматична концепція має свої недоліки, вона залишається впливовою в багатьох сферах науки, технологій і суспільного життя. Вона допомагає оцінювати знання не лише за його теоретичною правильністю, а й за здатністю вирішувати реальні проблеми та приносити користь суспільству.

1.3. Верифікація знання в логічному позитивізмі

Логічний позитивізм, що виник на початку XX століття в рамках Віденського гуртка, став важливим напрямом у розвитку філософії науки. Головною метою логічного позитивізму було створення філософії, яка була б тісно пов'язана з наукою та могла б розглядати питання сенсу і значення тверджень на основі логіки та емпіричних даних (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Філософські засади логічного позитивізму [24, с. 70-71]

Сфера логічного позитивізму	Характеристика
1. Емпіризм і сенсуалізм	Логічні позитивісти заперечували метафізику, вважаючи її ненауковою та безпідставною. Вони вважали, що всі знання повинні

	бути або емпіричними, тобто заснованими на спостереженні та досвіді, або логічними (аналітичними), тобто такими, що випливають з визначень і логічних правил. Всі інші види знання, як, наприклад, спекуляції про природу буття чи існування, не мають сенсу, оскільки їх не можна перевірити досвідом або логічними міркуваннями. Це стало основою для відмови від метафізики і теології як джерел знання.
2. Верифікаційний принцип	Одним із центральних положень логічного позитивізму є верифікаційний принцип, який стверджує, що значення будь-якого висловлення можна визначити тільки через можливість його емпіричної перевірки. Верифікація (від лат. "verificatio" — перевірка) означала процес перевірки істинності висловлювання через його зв'язок із спостережуваними фактами. Якщо твердження не можна перевірити через досвід чи спостереження, воно є позасенсовим і не має значення. Це принципово відрізняло логічний позитивізм від попередніх філософських напрямків, які не накладали таких жорстких обмежень на предмети знання.
3. Аналітичність і синтетичність тверджень	Логічні позитивісти також вводять розподіл на аналітичні та синтетичні твердження. Аналітичні твердження — це ті, значення яких випливає із визначень термінів (наприклад, "всі холостяки не одружені"). Синтетичні твердження — це ті, що потребують емпіричного досвіду для підтвердження або спростування (наприклад, "усі лебеді білі"). Верифікація для синтетичних тверджень полягає в перевірці фактів, а для аналітичних — у визначенні правильності за допомогою логіки і мовних правил.
4. Мова як інструмент науки	З точки зору логічного позитивізму, мова є важливим інструментом, що дозволяє верифікувати істинність тверджень. Позитивісти вважали, що наука має бути виражена через чітко визначену мову, що виключає аморфні або нечіткі вирази. Тому вони виступали за використання формальної логіки та математичних структур для опису наукових теорій. Їхня мета полягала в тому, щоб наукова мова була максимально точною і не піддавалася різночитанням.
5. Заперечення метафізики та релігії	Одним із найсильніших аспектів логічного позитивізму було заперечення метафізичних і релігійних тверджень. Позитивісти вважали, що багато питань філософії, які традиційно розглядалися як важливі, насправді не мають сенсу, оскільки їх не можна перевірити емпірично. Це стосувалося таких тем, як існування Бога, природа буття чи фундаментальні принципи існування, які, на думку позитивістів, не мали практичної цінності для наукового пізнання.

Таким чином, логічний позитивізм сформулював свою філософську позицію на основі принципу верифікації та емпіризму, відкидаючи всі неперевірені факти як ненаукові або такі, що не мають сенсу. Він став важливим етапом у розвитку філософії науки, оскільки поставив питання про наукове обґрунтування знання та його відповідність реальному досвіду.

Принцип верифікації є одним із основних концептів логічного позитивізму, що став важливою основою для розуміння того, що таке наукове

знання. Верифікація, або перевірка істинності, є процесом, за допомогою якого визначається, чи є твердження науково значущим, чи несе воно емпіричну інформацію, що може бути перевірена через досвід і спостереження. У логічному позитивізмі цей принцип став основним критерієм для демаркації наукового знання від метафізичних чи релігійних тверджень, що не піддаються перевірці.

Ідея верифікації була розроблена філософами Віденського гуртка, зокрема Карнапом і Шліком, і ставала основою для формулювання чітких вимог до наукового знання. Згідно з принципом верифікації, знання є науковим тільки тоді, коли його твердження можна перевірити через емпіричні спостереження. Це дозволяло вивести метафізичні, теологічні й абстрактні твердження за межі наукового пізнання. Тобто, наукові знання мали б бути перевірені досвідом або бути математично аналітичними, тобто виведеними через логічні висновки з інших фактів.

Принцип верифікації має важливе значення в контексті наукового пізнання, оскільки він визначає, що є науковим твердженням. Твердження, яке не можна підтвердити або спростувати через досвід чи експеримент, не має наукової цінності. Наприклад, твердження типу "Бог існує" чи "після смерті є життя" вважаються метафізичними й не можуть бути піддані верифікації, оскільки не мають емпіричної основи для перевірки.

Верифікація виступає також як критерій, що дозволяє відокремити наукові твердження від псевдонаукових або ненаукових. Це дуже важливо для розвитку наукової методології, оскільки дозволяє фокусуватися на таких твердженнях, які мають конкретні практичні підтвердження. Позитивісти вважали, що це критично важливо для розвитку науки, оскільки знання, яке не можна перевірити, є безпідставним і не має практичного значення.

Згідно з принципом верифікації, наукове знання повинно бути апробоване досвідом. Це означає, що наука повинна використовувати методи спостереження, експерименту та тестування, щоб підтвердити або спростувати гіпотези та теорії. Наприклад, у фізиці теорія може бути

підтверджена результатами експериментів, у біології — через спостереження в природі, а в соціальних науках — через аналіз статистичних даних та проведення соціологічних досліджень.

Принцип верифікації також визначає критерії істинності для математичних та логічних теорем. Якщо твердження є логічно необхідним або математично правильним, його істинність можна визначити за допомогою внутрішньої логіки системи без необхідності у фізичному досвіді. В таких випадках, хоча твердження не підлягає емпіричній перевірці, воно все одно є істинним у межах даної логічної чи математичної системи [18, с. 404].

Однак принцип верифікації зазнав критики, оскільки виникли ситуації, коли теоретичні положення, які не можна безпосередньо перевірити, але які все ж мають значення для науки. Це стосується, наприклад, космологічних теорій або теорій, що описують явища, які не можна безпосередньо спостерігати або відтворити в експерименті. Критикували також абсурдність тверджень, які намагалися б визначити критерії істинності для всього знання за допомогою лише одного методу верифікації.

Наприклад, філософ Карл Поппер розвинув свою концепцію фальсифікації, яка критикувала принцип верифікації за надмірну суворість. Він стверджував, що наукові теорії повинні бути не тільки перевіреними, але й такими, що можуть бути спростовані через нові спостереження. Таким чином, фальсифікація має більшу важливість, ніж верифікація, оскільки вона дозволяє виявити помилки в теоріях і сприяє їхньому розвитку.

Попри критику, принцип верифікації залишив суттєвий вплив на філософію науки, зокрема на розвиток концепцій, що визначають наукові теорії через їхню перевірність та здатність до емпіричної перевірки. Він допоміг визначити науковий метод як набір процедур для перевірки тверджень через спостереження та експеримент, що сприяло розвитку емпіричних наук.

Більш того, принцип верифікації став основою для багатьох сучасних філософських підходів до знання, зокрема у контексті логічної та

математичної філософії. Це дало поштовх для розвитку формальної логіки, теорій доказів, а також для формулювання нових підходів до аналізу знання.

Одним із практичних застосувань принципу верифікації є верифікація у контексті наук про дані та комп'ютерні науки. Вимоги до перевірки алгоритмів і програмного забезпечення через емпіричні дані, тестування й спостереження відповідають принципам, закладеним у позитивізмі. Тому ідеї верифікації продовжують жити в сучасних технічних та наукових дослідженнях [12, с. 502].

Принцип верифікації також має значення для філософії мови, оскільки він став орієнтиром для створення чітких мовних конструкцій, що дозволяють уникнути нечітких і абстрактних висловлень. Відсутність чіткої логічної та емпіричної основи в тому чи іншому висловленні вважалася одним з основних критеріїв для його виключення з наукової сфери.

Загалом, принцип верифікації зробив великий внесок у розвиток наукового методу, ставши важливим інструментом для розмежування наукових і ненаукових тверджень. Водночас він викликав численні дискусії та критику, що дозволило розвинути нові підходи до філософії науки, які зберігають важливість емпіричної перевірки, але більш гнучко ставляться до методів та критеріїв наукового пізнання.

Криза верифікаційного принципу виявилася через кілька років після його впровадження в логічному позитивізмі. Спочатку верифікаційний принцип, що стверджував, що істинність будь-якого твердження можна перевірити через емпіричні дані або логічне виведення, був основним критерієм наукового знання. Однак наукова і філософська спільнота почала ставити під сумнів універсальність та практичність цього принципу, що призвело до його модифікації та навіть заміни іншими підходами до наукового пізнання [6, с. 170].

Однією з основних причин кризи верифікаційного принципу стало те, що цей принцип мав труднощі з класифікацією деяких наукових теорій. Наприклад, у теоретичній фізиці та астрономії існують численні гіпотези, які

неможливо безпосередньо перевірити через спостереження або експерименти. Теорії, що стосуються чорних дір або великого вибуху, не можна безпосередньо верифікувати через емпіричні спостереження в класичному сенсі, однак вони не перестають бути частинами наукового знання. Тому верифікаційний принцип не міг адекватно пояснити, як саме наукові теорії можуть бути істинними, якщо вони не піддаються прямій перевірці.

Іншим важливим фактором, який сприяв кризі, було питання самосуперечності верифікаційного принципу. Оскільки сам принцип верифікації не міг бути перевірений емпірично або логічно, він порушував свою ж власну вимогу перевірності. Тобто твердження "тільки ті висловлювання, які можна перевірити через спостереження або логічні виведення, мають сенс" не могло бути верифіковано за допомогою верифікації, що поставило під сумнів саму можливість застосування цього принципу. Це стало очевидним на прикладі самих основних філософських положень логічного позитивізму.

В результаті критики принцип верифікації був модифікований. Одним із перших, хто запропонував альтернативу, був Карл Поппер з його концепцією фальсифікації. Поппер стверджував, що наукові теорії не можуть бути остаточно доведені або верифіковані, але вони можуть бути спростовані за допомогою нових фактів або експериментів. Тому замість верифікації він запропонував фальсифікацію як основний критерій науковості теорії: наука повинна бути побудована таким чином, щоб її теорії могли бути спростовані через досвід.

Концепція фальсифікації Поппера стала важливим кроком у розвитку філософії науки, оскільки вона дозволила подолати обмеження верифікаційного принципу. Проте фальсифікація також викликала певні труднощі. Наприклад, не всі наукові теорії можна безпосередньо фальсифікувати, особливо якщо йдеться про складні системи, в яких є багато змінних або невизначених факторів. У таких випадках наука може

використовувати інші методи для підтвердження чи спростування своїх гіпотез.

У результаті подальших дебатів були запропоновані різні модифікації верифікаційного принципу. Одним із таких підходів стала концепція підтвердження, яка була розвинена неопозитивістами та логічними емпіриками. Ця концепція зосереджувалася на зборі доказів, які надають ймовірнісну підтримку для теорії, навіть якщо ці докази не є достатніми для її абсолютної верифікації. В такому випадку, замість чіткої перевірки, наукові теорії оцінюються за допомогою статистичних або ймовірнісних даних [3, с. 107].

Модифікація верифікаційного принципу вийшла також у сторону більшої гнучкості і зваженості підходів до перевірки знання. Одним із таких підходів стало розширення поняття "верифікація" на теоретичну перевірку через логічні та математичні моделі. Це дозволило застосовувати принцип верифікації до більш абстрактних теорій, таких як математична фізика або теорії, що спираються на складні формули та абстрактні уявлення, не обов'язково перевіряючи їх через емпіричні спостереження.

Тим не менш, незважаючи на модифікації, принцип верифікації продовжував залишатися проблематичним. Сучасні філософи науки визнають, що наукові теорії не завжди можуть бути перевірені в строгому сенсі слова. Це стосується теорій, які з'являються на основі складних математичних моделей, де перевірка через спостереження або експерименти не завжди можлива. У зв'язку з цим було розроблено більше гнучких підходів, які враховують контекст та практичну цінність наукових теорій, навіть якщо їх не можна повністю верифікувати.

Криза верифікаційного принципу також дала поштовх розвитку нових напрямків у філософії науки, таких як постпозитивізм і контекстуалізм. Постпозитивісти стверджують, що наука не повинна обмежуватися лише емпіричними даними або логічними доказами. Вони підкреслюють важливість соціальних та культурних контекстів, в яких проводяться наукові

дослідження, та визнають, що наука є соціальною практикою, а не лише набором абстрактних теорій і фактів [23, с. 17].

У сучасній філософії науки критика верифікаційного принципу призвела до більш гнучких підходів до пізнання, які відмовляються від універсальних критеріїв перевірки та підкреслюють важливість різноманітних методів наукового пізнання. Теоретики науки тепер більш обережно ставляться до пошуку єдиного універсального критерію для наукового знання і визнають, що наукові теорії можуть бути різними за своїм змістом і методом перевірки.

Попри свою критику і модифікацію, принцип верифікації залишив глибокий вплив на розвиток філософії науки. Він став важливим етапом у пошуках універсальних критеріїв науковості та розвитку методів наукового пізнання. Наразі верифікаційний принцип залишає свій слід у філософії, зокрема в контексті аналізу наукових теорій та теоретичних підходів до пізнання.

Висновок до розділу 1

Концепт «знання» в сучасній епістемології є одним із центральних понять, що визначає способи пізнання реальності, критерії істини та обґрунтування переконань. Традиційне визначення знання як «обґрунтованого істинного переконання» (justified true belief), запропоноване ще Платоном, залишається фундаментальним, проте в сучасній філософії воно зазнало суттєвої критики та переосмислення. Основною проблемою є пошук таких умов, за яких переконання можна вважати дійсно знанням, а не просто випадковим збігом істинності та віри в неї.

Одним із найвпливовіших викликів класичному визначенню знання стала проблема Гетієра, яка показала, що навіть обґрунтоване істинне переконання може не бути знанням, якщо його істинність залежить від випадкових або зовнішніх чинників. Це спричинило появу альтернативних концепцій знання, зокрема надійністського (Reliabilist) підходу, який пов'язує

знання з використанням надійних когнітивних механізмів, та контекстуалізму, що вказує на змінність стандартів знання залежно від ситуації та контексту.

У сучасній епістемології також активно розглядаються натуралістичні підходи, які акцентують увагу на когнітивних і психологічних аспектах формування знань. Наприклад, еволюційна епістемологія стверджує, що знання є продуктом адаптації людського інтелекту до навколишнього середовища, а процеси його набуття можна пояснити через механізми навчання та сприйняття. У цьому контексті важливими стають питання обмеженості людського пізнання, когнітивних упереджень і ролі технологій у формуванні знань.

Окремий інтерес викликають соціальні та конструктивістські концепції знання, які наголошують на колективному характері пізнання та ролі соціальних інституцій у його верифікації. Зокрема, соціальна епістемологія досліджує, як авторитетні джерела, експертні спільноти та інституційні механізми впливають на прийняття певних тверджень як знання. Це особливо актуально в умовах інформаційного суспільства, де масові комунікації та алгоритми цифрових платформ визначають, яка інформація стає загальноприйнятим знанням.

Таким чином, концепт «знання» в сучасній епістемології є багатограним і динамічним, об'єднуючи класичні підходи з новітніми дослідженнями в когнітивних науках, соціальній філософії та технологічних дослідженнях. Умови істинності, механізми обґрунтування та соціальні аспекти знання залишаються предметом активних дискусій, що свідчить про важливість епістемологічних досліджень у сучасному науковому дискурсі.

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМА ГЕТІЄРА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУЧАСНУ ЕПІСТЕМОЛОГІЮ

2.1. Суть парадоксів Гетієра

Парадокси Гетієра, сформульовані американським філософом Едмундом Гетієром у 1963 році, стали одними з найвідоміших і найбільш обговорюваних проблем у сучасній епістемології. Вони поставили під сумнів традиційне визначення знання, яке було запропоноване Платоном. Згідно з цим визначенням, знання є «виправданим істинним переконанням». Парадокси Гетієра вказують на ситуації, коли людина має істинне переконання, яке є виправданим, але це переконання не є знанням. Це відкриття стало важливим етапом у розвитку епістемологічної теорії, оскільки змусило філософів переглянути саму сутність знання.

Одним з перших і найбільш простих прикладів парадоксу Гетієра є випадок, коли людина має істинне переконання, але причини цього переконання є ненадійними чи випадковими. Припустимо, що особа дивиться на годинник і бачить, що він показує правильний час. Вона переконана, що час правильний, і це твердження є істинним, оскільки годинник дійсно показує точний час. Однак якщо годинник насправді зупинився і людина випадково побачила правильний час саме в момент, коли годинник знову почав працювати, то її переконання є істинним, але воно не є знанням, оскільки причина цього переконання випадкова.

Цей приклад показує, що навіть якщо твердження є істинним і людина має виправдане переконання, це не обов'язково означає, що вона володіє знанням. Парадокс Гетієра показує, що виправдання самого переконання може бути недостатнім для того, щоб воно стало знанням. Виправдання повинно бути таким, щоб виключити випадкові або ненадійні обставини, які могли б призвести до істинного переконання [15, с. 20].

Проблема, яку поставив Гетієр, полягала в тому, що класичне визначення знання, яке базується на понятті «виправданого істинного

переконання», є неповним. Виявляється, що є випадки, коли людина має істинне переконання, яке є виправданим, але це не є знанням. Це змусило філософів переосмислити традиційну концепцію знання і розглядати додаткові умови, які повинні бути виконані, щоб переконання можна було визнати знанням.

У класичному визначенні знання істинне переконання повинно бути виправданим. Тобто, для того щоб переконання стало знанням, потрібно, щоб людина мала на нього обґрунтування, яке робить це переконання правдоподібним. Однак парадокси Гетієра показують, що навіть при наявності виправдання, яке є логічно послідовним і обґрунтованим, переконання може не бути знанням, якщо його причина є випадковою чи неперевіреною [68, с.2].

Одним із варіантів парадоксу Гетієра є ситуація з машинним перевезенням. Уявімо, що людина спостерігає, як їде машина і має переконання, що вона працює. Однак насправді машина не працює через технічну несправність, а саме в той момент, коли вона рухається, просто хтось випадково запустив її на короткий час. В результаті переконання людини в тому, що машина працює, є істинним, але обґрунтування цього переконання є випадковим і ненадійним, що не дозволяє визнати це переконання знанням.

Вплив парадоксів Гетієра на епістемологію був значним і змусив філософів шукати нові критерії для визначення знання. Після цих парадоксів розпочалися пошуки нових концепцій, які могли б врахувати складніші обставини і допомогти вирішити питання, що робить переконання справжнім знанням[70].

Пошуки альтернативних підходів до визначення знання також включали концепцію когерентності, яка передбачає, що знання виникає через узгодженість переконань у межах певної системи. Відповідно до цього підходу, переконання є знанням не тільки через свою істинність чи виправданість, але й через те, що воно гармонійно поєднується з іншими переконаннями в межах когнітивної системи. Когерентність дозволяє усунути проблему випадковості, яка виникає в класичному визначенні знання.

Іншим важливим підходом стало впровадження принципу «відношення залежності», згідно з яким істинне і виправдане переконання повинно бути логічно і фактично зв'язане з надійними підставами чи доказами. Це означає, що знання не може бути випадковим, а повинно мати певні причинно-наслідкові зв'язки з реальністю, які дозволяють виключити випадкові або ненадійні обґрунтування.

Парадокси Гетієра також продемонстрували, що традиційне визначення знання має обмеження у поясненні складних ситуацій, в яких істинність та виправданість переконання не гарантують його статус як знання. Зокрема, це стосується випадків, коли переконання є істинним через випадкові чи неперевірені обставини, які не можна вважати достатніми для визнання цих переконань знанням.

Враховуючи це, сучасна епістемологія прагне знайти такі умови, які б гарантували, що знання є не лише істинним і виправданим, але й обґрунтованим надійними джерелами і процесами. Оскільки парадокси Гетієра показують, що без цих умов знання може бути неповним або хибним, філософи почали розглядати складніші концепції, що включають множину факторів для визначення знання [46, с. 19].

Проблема Гетієра викликала величезний інтерес серед філософів, оскільки вона вказала на глибокі суперечності в традиційній теорії знання. Одним із найважливіших аспектів є те, що парадокси Гетієра не просто підривають концепцію знання як «виправданого істинного переконання», а й ставлять під сумнів саму концепцію виправдання. Для того, щоб переконання було знанням, традиційно вважалося, що воно повинно бути виправданим і істинним. Однак парадокси Гетієра показують, що навіть істинне і виправдане переконання може не бути знанням через наявність ненадійних або випадкових умов.

Одним із напрямів розвитку епістемології після Гетієра стало намагання визначити додаткові умови для отримання знання. Так, була запропонована теорія «достатньої обґрунтованості», яка передбачає, що для того, щоб

переконання стало знанням, обґрунтування цього переконання повинно бути надійним і стійким, а не випадковим або ненадійним. Це означає, що переконання повинно бути не лише істинним, але й мати логічно обґрунтовані джерела, які можна перевірити чи перевіряти.

Найважливішою ідеєю цього підходу є те, що знання не може бути результатом випадкових подій або обставин. Наприклад, якщо людина має істинне переконання, яке є виправданим, але це переконання виникає через неочікувану подію чи випадковість (наприклад, обґрунтування, що було надане через помилку або випадковий збіг обставин), то це переконання не можна вважати знанням. Таким чином, необхідність достатньої обґрунтованості стала важливою умовою для визначення того, чи є переконання знанням.

Однак навіть теорія достатньої обґрунтованості не змогла повністю усунути всі труднощі, пов'язані з парадоксами Гетієра. Філософи почали звертатися до нових підходів, таких як теорія когерентності, яка акцентує увагу на внутрішній узгодженості переконань у межах певної когнітивної системи. Згідно з цією теорією, переконання є знанням, якщо воно гармонійно поєднується з іншими переконаннями в межах цієї системи. Однак такий підхід має свої обмеження, оскільки він не завжди здатний розрізнити правильність чи хибність переконання, яке може бути логічно узгодженим з іншими переконаннями, але не є істинним.

Іншим важливим напрямом стало розгляд концепції інтерналізму, яка підкреслює важливість суб'єктивних критеріїв для оцінки знання. Відповідно до інтерналізму, переконання є знанням лише тоді, коли суб'єктивне обґрунтування є доступним для людини, і вона може усвідомити і перевірити це обґрунтування. Це дозволяє уникнути проблеми випадковості та ненадійності, оскільки знання не залежить від зовнішніх факторів, які не підлягають контролю особи.

Однією з важливих тем у контексті парадоксів Гетієра є пошук більш чітких меж для визначення знання. Якщо традиційне визначення знання як

«виправданого істинного переконання» не відповідає всім можливим ситуаціям, які можуть виникнути в процесі пізнання, то як тоді визначити, що саме є знанням? Проблема Гетієра стала важливою віхою для розвитку епістемології, оскільки вона змусила філософів переглянути основи теорії знання та шукати нові, більш гнучкі підходи.

У цьому контексті, одна з теорій, яка намагається подолати проблеми Гетієра, полягає в тому, щоб зробити визначення знання більш комплексним, включаючи нові умови, такі як перевірка підстав для переконання або врахування контексту, в якому це переконання було отримано. Згідно з цією теорією, знання є результатом не тільки істинного і виправданого переконання, а й врахуванням зовнішніх факторів, які забезпечують надійність та стабільність переконання [57, с. 183].

Паралельно з розвитком теорій щодо критеріїв знання було здійснено спроби уточнити поняття «виправдання». Раніше виправдання розглядалося як процес, через який людина обґрунтовує своє переконання. Однак після Гетієра стало зрозуміло, що виправдання не може бути достатньо надійним, якщо воно базується на випадкових або ненадійних умовах. Це зумовило потребу у більш строгих вимогах до виправдання, зокрема таких, які гарантують стабільність і незалежність обґрунтувань від випадкових факторів.

Одним із результатів впливу проблеми Гетієра стало розвиток нових підходів до аналізу знання в контексті соціальної епістемології. Знання не є лише індивідуальним процесом пізнання, а залежить від соціальних взаємодій, джерел інформації та культурних умов. Згідно з цією концепцією, знання формується не тільки через суб'єктивне обґрунтування, а й через соціальну перевірку та визнання в суспільстві.

Проблема Гетієра також стала поштовхом до розвитку теорій, які більше уваги приділяють реальним процесам пізнання та верифікації знань. Замість того, щоб визначати знання через прості критерії істинності та виправданості, ці підходи наголошують на необхідності вивчення того, як конкретно людина здобуває своє знання, якими методами та в яких умовах відбувається процес

пізнання. Це дозволяє створити більш комплексну модель того, що є знанням, враховуючи не тільки індивідуальні переконання, але й соціальні та культурні фактори [39, с. 12].

У підсумку, парадокси Гетієра стали ключовим моментом у розвитку епістемології, оскільки вони поставили під сумнів традиційне розуміння знання як «виправданого істинного переконання». Філософи почали шукати нові критерії та концепції, які б враховували більше аспектів пізнавального процесу і не зводили знання лише до істинних переконань. Різноманітність підходів до вирішення цієї проблеми показує, що теорія знання є складною і багатогранною проблемою, яка вимагає нових розумінь та підходів.

Проблема Гетієра значно вплинула на подальший розвиток епістемології і призвела до переосмислення основних принципів, які визначають знання. Замість простого визначення «виправданого істинного переконання», сучасна епістемологія шукає більш складні критерії для оцінки того, що є знанням, і як ці критерії повинні враховувати всі аспекти пізнавальних процесів.

2.2. Критика традиційного визначення знання

Традиційне визначення знання, яке часто зустрічається в епістемології, було сформульовано ще в давньогрецьку добу (зазвичай це приписують Платону) і стало основою для загального розуміння поняття знання. За цим визначенням знання розуміється як «виправдане істинне переконання» (JTB).

JTB:

S знає, що p якщо

1. p істинне;
2. S вважає, що p ;
3. має право вважати, що p .

Це визначення було поширене протягом століть і мало великий вплив на розвиток філософії. Однак з часом виникли численні критичні зауваження, які

поставили під сумнів правильність і повноту такого підходу. Одним із найбільш значущих викликів стало виявлення проблем, пов'язаних з парадоксами Гетієра, які продемонстрували, що навіть при виконанні всіх вимог цього визначення, знання може залишатися не до кінця чітким чи адекватно обґрунтованим.

Перше зауваження до традиційного визначення знання полягає в тому, що воно не враховує ситуацій, коли людина може мати істинне переконання, яке є виправданим, але це переконання інтуїтивно не є знанням. Парадокс Гетієра показує, що навіть якщо переконання є істинним і обґрунтованим, воно може не бути знанням через те, що виправдання цього переконання є ненадійним чи випадковим. Наприклад, людина може переконуватися в істинності певного твердження через ненадійну інформацію або через випадковий збіг обставин, що суперечить принципу, який передбачає, що виправдання повинно бути надійним і не випадковим.

Іншою критикою є проблема надмірної простоти традиційного визначення. Визначення знання як «виправданого істинного переконання» може бути занадто загальним і не враховувати складних когнітивних процесів, які супроводжують формування знання. Знання часто не є простим результатом переконання, яке підтверджується певними фактами, а є складним процесом інтеграції інформації, перевірки, критичного мислення і взаємодії з соціальними та культурними умовами. Цей аспект свідчить про те, що визначення знання не може обмежуватися лише поняттям переконання і виправдання.

Крім того, традиційне визначення знання ігнорує важливу роль контексту у формуванні знання. Кожне знання формується в специфічних умовах, які включають соціальні, історичні, культурні та інші фактори. Переконання, яке є істинним у одному контексті, може бути хибним в іншому. Наприклад, переконання про певний науковий факт може бути істинним у межах одного етапу розвитку науки, але з часом за умови нових відкриттів це переконання може стати застарілим або неправильним. Це означає, що для

визнання знання важливо враховувати зміни в контексті, які можуть суттєво змінити його істинність [50, с. 200].

Також варто звернути увагу на проблему статичності традиційного визначення знання. Уявлення про знання як «виправдане істинне переконання» є статичним і не враховує динамічної природи пізнання. Знання — це не просто результат одного моменту, коли переконання виявляється істинним і виправданим. Знання є результатом тривалого процесу збору, обробки та оцінки інформації, що постійно змінюється. Тому традиційне визначення не може враховувати розвиток знання та зміну критеріїв істинності і виправдання протягом часу.

Одним із важливих аспектів є також критика традиційного визначення через його обмеженість у застосуванні до інтуїтивного чи емпіричного знання. Наприклад, багато знань у повсякденному житті можуть бути отримані через інтуїцію або досвід, які не завжди можна легко виправдати або логічно довести. Традиційне визначення знання не враховує ці форми знання, що створює труднощі у його застосуванні до реальних умов пізнання [16, с. 14].

Крім того, однією з суттєвих проблем традиційного визначення є його невизначеність стосовно самого поняття «виправдання». Що саме означає бути «виправданим» у своєму переконанні? Які критерії мають бути використані для цього виправдання? Це питання залишалося відкритим у багатьох епістемологічних дискусіях. Наприклад, один з підходів — це використання формальних логічних структур для обґрунтування знання, але така логіка часто не здатна враховувати нюанси людського пізнання та інтуїтивних процесів, що також є важливими для формування знання.

Критику традиційного визначення знання також висловлювали представники постмодерністської філософії, які стверджували, що концепція знання є соціально сконструйованою. Згідно з цією теорією, те, що ми вважаємо знанням, не є абсолютною істиною, а залежить від культурних і соціальних умов, у яких це знання формується. Традиційне визначення знання не може адекватно враховувати цей фактор, тому що воно припускає, що

знання можна об'єктивно оцінити за допомогою певних універсальних критеріїв істинності.

Ще однією проблемою традиційного визначення знання є відсутність уваги до помилок та їх впливу на процес пізнання. Традиційна концепція знання не завжди передбачає можливість помилок у процесі формування переконань. Але в реальному житті навіть істинні переконання можуть бути піддані змінам або оскарженню через нові факти чи аргументи. Це свідчить про необхідність більш гнучкого підходу до розуміння знання, який враховував би його динамічну і мінливу природу [8, с. 21].

Крім того, традиційне визначення знання не завжди враховує вплив теорій когерентності та координації переконань. Вони стверджують, що для того, щоб переконання стали знанням, вони повинні бути взаємопов'язаними з іншими переконаннями і гармонійно співіснувати в когнітивній системі індивіда. Це дозволяє уникнути деяких проблем традиційного визначення, оскільки в межах когерентної системи навіть нові, неочікувані чи навіть суперечливі переконання можуть бути оцінені як знання.

Критику традиційного визначення знання також висловлювали представники прагматизму, які наголошували на практичній цінності знання. Згідно з цим підходом, знання повинно оцінюватися через його корисність і ефективність у вирішенні реальних проблем. Це дозволяє вийти за межі абстрактних теоретичних визначень і зосередитися на тому, як знання допомагає нам взаємодіяти з навколишнім світом.

Одним із важливих аспектів критики традиційного визначення знання є проблема недооцінки суб'єктивного виміру в процесі пізнання. Традиційне визначення акцентує увагу на об'єктивності і формальній істинності переконань, в той час як сучасна епістемологія звертає увагу на важливість особистого досвіду, інтерпретацій та когнітивних процесів, що лежать в основі знання. Кожен індивід сприймає світ через свою призму, яка включає попередній досвід, культурні фактори та когнітивні здібності. Тому для адекватного визначення знання необхідно враховувати ці суб'єктивні аспекти,

які не завжди можна перевірити за допомогою об'єктивних критеріїв істинності.

Зростаюча увага до феноменології та когнітивної науки підкреслює важливість внутрішніх процесів, які визначають те, як ми формуємо і оцінюємо переконання. Згідно з когнітивною наукою, знання не є лише результатом раціональних розумових процесів, а часто включає інтуїцію, емоції та інші нераціональні фактори, які впливають на наше розуміння світу. Тому традиційне визначення знання не здатне охопити повну складність процесу пізнання, оскільки воно обмежується лише раціональним обґрунтуванням і не враховує емоційний та інтуїтивний аспекти, що також можуть сприяти формуванню знання [4, с. 7].

Також важливим моментом є те, що традиційне визначення знання припускає наявність «ідеального» обґрунтування переконань. Відповідно до цього визначення, знання вимагає того, щоб кожне переконання було виправданим через логічне обґрунтування або через доказ, який не може бути поставлений під сумнів. Проте реальний процес пізнання часто є набагато складнішим і не завжди дозволяє отримати бездоганне обґрунтування. У реальному світі ми часто змушені працювати з неповними або ненадійними доказами, а також з обмеженнями часу і ресурсів. Це веде до необхідності врахування «достатнього» обґрунтування, яке не обов'язково має бути бездоганим, але яке має забезпечувати прийняття рішення або формулювання переконання.

Критикуючи традиційне визначення знання, деякі філософи звертаються до соціальної епістемології, яка зосереджується на взаємодії між індивідами в контексті соціальних та культурних умов. Згідно з цим підходом, знання не є лише індивідуальним досягненням, а формується через соціальні процеси, в яких беруть участь численні особи. Наприклад, в науці знання не формується тільки через особисті дослідження окремого вченого, але також через колективне обговорення, перевірку гіпотез, взаємодію з іншими дослідниками і громадськість. Таким чином, знання є результатом колективних зусиль, і

традиційне визначення, яке зосереджується на індивідуальних переконаннях, не може адекватно відображати цей соціальний вимір пізнання [18, с. 83].

Крім того, критика традиційного визначення знання включає в себе акцент на проблемі «відсутності критеріїв». Уявлення про знання як «виправдане істинне переконання» не містить чітких і універсальних критеріїв для визначення, що саме є «виправданням» або «істинністю». У реальному житті не існує універсальних стандартів для того, щоб точно визначити, чи є переконання істинним і виправданим. Різні культури, наукові школи, філософські системи можуть мати різні критерії для оцінки переконань. Тому критики зазначають, що традиційне визначення знання, яке не враховує різноманіття критеріїв, не може задовольнити всіх вимог, які ставляться до теорії знання.

Ідея, що знання є не просто виправданим істинним переконанням, а має включати в себе також певні умови, пов'язані з контекстом та умовами набуття знання, стала важливою темою для нових теорій пізнання. Згідно з такими підходами, знання повинно бути контекстуалізованим і залежним від певних обставин. Наприклад, теорії соціального конструктивізму підкреслюють, що знання є результатом взаємодії людей у специфічних культурних та історичних умовах. Отже, визначення знання повинно враховувати ці аспекти і не обмежуватися лише універсальними критеріями істинності.

Ще однією суттєвою проблемою традиційного визначення є його статичність у відношенні до процесу зміни знання. У реальному житті знання постійно змінюється: нові факти можуть спростовувати старі переконання, нові теорії можуть змінювати наші уявлення про реальність. Традиційне визначення знання не передбачає можливість змін у самому знанні, що є серйозним недоліком. Натомість більш сучасні підходи до епістемології враховують, що знання є динамічним і може змінюватися під впливом нових відкриттів і роздумів [29, с. 311].

У результаті, основною проблемою традиційного визначення знання є його неспроможність описати складність і динамічність пізнавального

процесу. Це визначення не дає змоги враховувати нові наукові та філософські підходи до знання, які розглядають його як процес, що постійно змінюється і вдосконалюється. Урахування таких змін та розвитку знання дозволяє уникнути обмежень, які накладаються традиційними підходами.

Зростаюча популярність теорії когерентності, за якою знання — це система узгоджених переконань, демонструє, що для повноцінного розуміння знання потрібно звертати увагу на взаємозв'язок між переконаннями та їх внутрішню консистентність. Згідно з цією теорією, знання — це не просто виправдані істинні переконання, а ціла когнітивна система, яка інтегрує окремі елементи інформації в єдине ціле. Тому важливо оцінювати знання в контексті його ролі в цій системі, а не обмежуватися лише індивідуальними переконаннями.

Ще одним напрямком, який став результатом критики традиційного визначення знання, є прагматична епістемологія, яка підкреслює корисність знання в реальному житті. Згідно з прагматизмом, знання є результатом практичної діяльності, і його цінність визначається тим, наскільки воно допомагає людям вирішувати конкретні проблеми. Це дає змогу відмовитися від абстрактних теоретичних критеріїв на користь більш практичних і реальних вимог до знання.

Нарешті, важливим є і той факт, що критика традиційного визначення знання допомогла розвинути нові концепції в епістемології, такі як концепція "мета-знання", яка розглядає знання як результат взаємодії з іншими знаннями. Ця теорія припускає, що знання включає в себе не лише істинні переконання, але й розуміння, як ми отримуємо ці переконання, які методи використовуються для їх формування, і як ми оцінюємо їх правильність.

Підсумовуючи, можна сказати, що традиційне визначення знання не є достатньо універсальним для всіх умов пізнання і має численні обмеження. З часом виникли нові підходи та теорії, які дозволяють по-новому розглядати знання як складний, багатогранний процес, який включає не лише істинні переконання, а й контекстуальні, динамічні, соціальні та практичні аспекти

пізнання. Критикуючи традиційне визначення знання, філософи прагнули розробити нові концепції, які б краще відображали складність і багатогранність пізнавальних процесів.

Критика традиційного визначення знання визначення стала каталізатором розвитку нових підходів у теорії знання, які дозволяють більш гнучко і комплексно підходити до розуміння того, що є знанням.

2.3. Вплив проблеми Гетієра на розвиток альтернативних епістемологічних концепцій

У таблиці 2.1 наведені основні та найбільш стійкі альтернативні епістемологічні концепції, що доповнюють JTB:

Таблиця 2.1

Основні альтернативні епістемологічні концепції [10-15]

Назва концепції	Зміст концепції
No False Lemmas (JTB+NFL)	Додає умову, що знання не може ґрунтуватися на хибному припущенні чи проміжному висновку.
Causal Theory	Знання вимагає відповідного причинного зв'язку між фактом, що робить p істинним, і переконанням суб'єкта в p .
Reliabilism	Замість внутрішнього виправдання, додається умова, що процес формування переконання є надійним та істинноспрямованим.
Sensitivity	Переконання повинне змінюватися відповідно до істинності p у контрфактичних ситуаціях.
Safety	Переконання є безпечним (тобто легітимним), якщо у близьких можливих світах, де S вірить у p , p усе ще істинне.
Virtue Epistemology	Знання — це результат успішної діяльності агента, обумовлений його інтелектуальною компетентністю чи чеснотою.
Contextualism	Істинні умови висловлювання « S знає, що p » залежать від контексту мовця (ставки, норми розмови тощо).
Pragmatic Encroachment	Залежно від практичних ставок суб'єкта, він може або не може знати p , навіть якщо його докази не змінюються.
Knowledge-First	Відмова від усіх редуктивних визначень (типу JTB+X). Знання — це базове поняття, з якого виводяться інші (переконання, виправдання тощо).

У сучасній епістемології поняття знання продовжує викликати інтенсивні дискусії та філософські труднощі. Класичне визначення знання як «виправданого (обґрунтованого) істинного переконання» (justified true belief, або JTB) тривалий час слугувало базовою теоретичною основою, однак події другої половини XX століття — передусім, Гетієрівські контрприкладі — поставили під сумнів припущення, що така триєдина структура є достатньою для повноцінного аналізу знання. У результаті цього виникла філософська ситуація, в якій знання виявляється не лише надзвичайно важким для точного визначення, а й потенційно несумісним із будь-яким остаточним аналізом у термінах більш базових понять.

У відповідь на проблему Гетієра епістемологи запропонували низку модифікацій класичної моделі. Одним із підходів стало додавання четвертої умови до JTB — умовно позначеної як «X». Наприклад, теорія «без хибних лем» (No false lemmas) передбачає, що шлях до переконання не повинен включати жодних хибних кроків. Інші підходи схиляються до екстерналістських концепцій, таких як надійність (Reliabilism), який пов'язує знання з надійністю когнітивного процесу, що призводить до віри. Модальні підходи, як-от умова чутливості (Sensitivity) або принцип безпечності (Safety), намагаються уникнути епістемічної удачі, вимагаючи, щоби переконання не могло бути легко хибним у сусідніх можливих світах. Однак навіть ці JTB+X моделі з часом виявилися вразливими до нових варіантів Гетієрівських контрприкладів [67, 77].

Особливо вагомий внесок у діагностику цієї проблеми зробила Лінда Заґжебськи. У своїй статті вона показала, що будь-яка спроба доповнити JTB якоюсь додатковою епістемічно позитивною умовою (наприклад, доброчесністю, надійністю тощо) не вирішує проблему, а лише відкриває можливість нових Гетієрівських випадків. Її аналіз демонструє, що якщо якась властивість X дозволяє переконанню бути виправданим без абсолютної гарантії істинності, то завжди можливо сконструювати ситуацію, в якій ця

властивість присутня, але істинність переконання залишається випадковою [78]. Таким чином, проблема Гетієра не є просто прикритим виключенням або технічною вагою; вона виявляє глибоку структурну межу будь-якої редуктивної теорії знання в межах парадигми ЈТВ.

Ці труднощі змусили частину філософів зовсім відмовитися від ідеї аналізу знання через базові компоненти. Найвідомішим з таких мислителів є Тімоті Вільямсон. Він запропонував підхід «знання передусім» (knowledge first), згідно з яким знання є базовим ментальним станом, а не похідною або складовою інших понять, як-от вірування, істинності чи виправдання. Вільямсон вважає, що інші епістемічні поняття — зокрема обґрунтування, виправдання, доказ, свідчення — мають тлумачитися через знання, а не навпаки [77]. Така позиція означає зміну напрямку аналізу: замість запитання «що таке знання?» ми повинні запитувати, «як знання структурно визначає інші аспекти нашого пізнання».

Цей підхід не передбачає, що знання є непрозорим чи незбагненим. Швидше, він стверджує, що знання виконує роль епістемічного примітиву — поняття, яке не зводиться до інших, але з якого впливають інші епістемічні концепти. Проблема Гетієра, у цьому контексті, більше не є провалом самого поняття знання, а свідченням обмеженості аналітичної методології. Така переорієнтація дозволяє зберегти знання як центр епістемології, не розкладаючи його на умовно елементарні компоненти. Разом із тим підхід «знання передусім» не позбавлений критики. Нажаль, можна зауважити, що відмова від аналітичного визначення знання не усуває інтуїтивного питання: чому саме певні випадки — як-от гетієрівські — не є знанням? Якщо знання — примітив, то залишається відкритим питання, як ми розрізняємо випадки, де воно наявне, і де його бракує. Крім того, противники цієї позиції ставлять під сумнів тезу про те, що знання є ментальним станом у повному розумінні цього терміну, з огляду на те, що істинність, як необхідна умова знання, не залежить від суб'єкта.

Водночас інші підходи, як-от контекстуалізм (Contextualism) або прагматичне втручання (Pragmatic encroachment), намагаються врахувати змінність інтуїцій щодо знання. Контекстуалізм стверджує, що істинні умови для твердження «*S* знає, що *p*» залежать від контексту мовця: у повсякденних ситуаціях стандарти нижчі, ніж у філософських або скептичних контекстах. Прагматичне втручання натомість припускає, що практичні ставки впливають на те, чи має суб'єкт знання, навіть якщо його доказова база лишається сталою. Обидва підходи підкреслюють чутливість епістемічної оцінки до неklasичних факторів, які складно формалізувати [70].

Незважаючи на їхній інноваційний внесок, як контекстуалізм, так і прагматичне втручання створюють додаткові ускладнення. Перший ризикує релятивізувати знання до розмовних норм, що, можна вважати, підриває його об'єктивність. Другий передбачає, що знання можна втратити або здобути, просто змінивши те, що стоїть на кону для агента, а такий висновок багато хто вважає неправдоподібним. Більше того, жоден з цих підходів не вирішує повною мірою суперечності, яку демонструють кейси Геттієра, і не дає загальноприйнятого критерію для розрізнення знання від простої віри.

Усі ці труднощі вказують на те, що класична модель JTB зберігається не через свою бездоганність, а радше як концептуальна необхідність — спільна точка відліку, навколо якої тривають філософські дебати. Спроби вдосконалити чи розширити JTB неминуче стикаються з новими контрприкладми або концептуальними компромісами, що веде до своєрідного філософського глухого кута. Аналіз Лінди Загжебськи яскраво показує, що це не проблема формулювання умов, а глибоке обмеження самого проєкту аналізу знання.

Окрім дискусії щодо статусу знання як концепту, варто поставити питання і про значущість самої проблеми Гетієра. Можна звернути увагу на обмежену практичну релевантність гетієрівських контрприкладів. У науковій, правовій або публічній практиці відокремлення знання від переконання за допомогою модальних або семантичних умов не відіграє суттєвої ролі. Наприклад, дослідник або суддя рідко апелює до понять сенситивності або епістемічної удачі, натомість покладаючись на інституційні критерії обґрунтованості, надійності чи експертного консенсусу. Звідси виникає сумнів, чи має проблема Гетієра епістемологічну цінність поза межами теоретико-філософських дискусій.

Попри це, роль проблеми Гетієра в сучасній епістемології залишається важливою. Вона не лише показала межі ЖТВ-аналізу, а й відкрила простір для переосмислення епістемологічного підходу загалом. З одного боку, вона спонукала до формального уточнення понять виправдання (обґрунтування), істинності та епістемічної удачі. З іншого — вона стала поштовхом до радикальніших позицій. У цьому сенсі її філософське значення полягає не лише в спростуванні конкретної теорії, а й у продуктивній зміні напрямку міркування.

Висновок до розділу 2

Проблема Гетієра, сформульована в 1963 році філософом Едмундом Гетієром, стала значним викликом для класичної теорії знання, яка визначала його як «виправдане істинне переконання». Цей підхід, сформульований ще Платоном, протягом століть був основною концепцією епістемології. Проблема Гетієра полягає в тому, що існують випадки, коли людина має істинне переконання, яке є виправданим, але це переконання не є знанням. Це означає, що класичне визначення знання не завжди є достатнім і може

призвести до ситуацій, коли те, що людина вважає знанням, фактично таким не є.

Ключова ідея проблеми Гетієра полягає в тому, що виправдане істинне переконання може бути результатом випадкових або ненадійних причин, що не гарантує його статус як знання. Наприклад, якщо людина вірить у те, що певна машина працює, бо бачить її в робочому стані, але насправді причина її роботи є випадковою (наприклад, машина випадково була включена до джерела енергії), тоді її переконання є істинним і виправданим, але не є знанням. Цей парадокс став важливою віхою для переосмислення традиційних теорій пізнання.

Вплив проблеми Гетієра на сучасну епістемологію є значним і багатограним. Після формулювання парадоксів Гетієра філософи почали активно шукати нові концепції знання, які б враховували можливість випадковості в процесі здобуття істини. Це призвело до розвитку таких альтернативних теорій, як No False Lemmas (JTB+NFL), Causal Theory, Reliabilism, Sensitivity, Safety, Virtue Epistemology, Contextualism, Pragmatic Encroachment Knowledge-First тощо.

З огляду на всі виклики, стає все більш імовірним, що класична концепція JTB зберігається не тому, що вона є повністю задовільною, а тому, що вона являє собою свого роду концептуальну необхідність — спільну точку відліку, яка полегшує філософський дискурс, навіть якщо вона сама по собі виявляється недостатньою. Спроби змінити або розширити рамки JTB неминуче породжують нові контрприкладі або компроміси, що призводить до філософського глухого кута. Аналіз Загжебські демонструє, що це не просто питання недостатньої креативності у формулюванні умов, а глибока структурна особливість того, як взаємодіють епістемічне обґрунтування та істина.

ВИСНОВКИ

Таким чином, за підсумками даного дослідження ми прийшли до таких висновків (у відповідності до завдань, поставлених у вступі до цієї роботи):

1. Проаналізовані основні підходи до визначення сутності знання. Визначення сутності знання є важливим питанням в епістемології, яке вивчає природу, джерела та межі людського пізнання. Один з основних підходів до визначення знання полягає в тому, що знання — це виправдане істинне переконання. Цей підхід, відомий як традиційне визначення знання, було сформульовано в античній філософії, зокрема, Платоном. Відповідно до цього визначення, щоб твердження було знанням, воно має бути істинним, вірити в нього повинно бути виправдано, і це переконання повинно мати підстави. Однак, цей підхід піддається критиці через виникнення парадоксів, таких як парадокс Картезіанського скептицизму.

Іншим підходом є концепція знання як пізнавальної компетенції. Згідно з цією думкою, знання не обмежується лише істинними переконаннями, а передбачає також вміння застосовувати ці переконання у конкретних ситуаціях. В цьому контексті знання розглядається як сукупність навичок та здатностей інтерпретувати та вирішувати проблеми. Такий підхід акцентує увагу на практичному застосуванні знань, підкреслюючи, що знання — це не лише теоретична абстракція, але й здатність діяти в реальному світі на основі отриманої інформації.

Третім підходом є когнітивістський погляд, відповідно до якого знання розглядається як інформація, що організована та інтегрована в когнітивні структури людини. Згідно з цим підходом, знання є результатом процесу обробки інформації в мозку, де інформація проходить етапи сприйняття, зберігання, організації та використання. Цей погляд на знання підкреслює важливість когнітивних процесів у формуванні знань, таких як пам'ять, увага та навчання. Відповідно до цього підходу, знання не існує окремо від людини, а є інтегрованим елементом її психічних процесів.

Нарешті, постмодерністський підхід до знання ставить під сумнів традиційні визначення та стверджує, що знання є соціально конструйованим. Згідно з цією точкою зору, знання не є об'єктивною реальністю, яку можна пізнати і відкрити, а радше результатом соціальних процесів, мовних практик та історичних контекстів. Згідно з постмодерністами, знання формується в межах культурних та соціальних норм, і його зміст змінюється залежно від часу, простору та контексту. Цей підхід вказує на те, що знання є динамічним і контекстуальним, і не існує єдиного правильного способу пізнання світу.

2. Досліджені епістемологічні концепції істини. Вони розглядають природу, умови та критерії, які дозволяють визначити істинність тверджень або переконань. Одна з основних концепцій — це концепція відповідності, яка стверджує, що істинним є те твердження, яке відповідає реальності або фактам. Ця традиційна концепція, що була розвинена в античній філософії, зокрема в працях Аристотеля, підкреслює, що істина полягає в тому, щоб висловлення відображало дійсність такою, якою вона є. Проте ця концепція стикається з труднощами, зокрема у питаннях, що стосуються складних або абстрактних об'єктів, які важко безпосередньо співвіднести з реальністю.

Іншою важливою епістемологічною концепцією є концепція когерентності, яка визначає істину як внутрішню узгодженість переконань або тверджень в межах певної системи знання. Згідно з цією теорією, твердження є істинним, якщо воно гармонійно поєднується з іншими переконаннями в рамках цієї системи. Когерентність особливо важлива в контекстах, де реальність не може бути безпосередньо перевірена (наприклад, у філософії, теорії, чи навіть у повсякденному житті). Проте ця концепція також має свої недоліки, оскільки можна створити внутрішньо узгоджену систему переконань, яка буде хибною або неповною.

Третім підходом є концепція консенсусу, відповідно до якої істина визначається через загальну згоду або прийняття серед спільноти експертів або громадськості. Ця концепція має свої корені у прагматизмі, зокрема у працях Джона Дьюї, і стверджує, що істинність твердження визначається тим,

чи приймається воно більшістю або відповідною спільнотою. Ідея консенсусу пов'язана з практичними аспектами пізнання і передбачає, що істина повинна бути підтверджена через взаємодію та обговорення в певній соціальній групі. Водночас цей підхід може зустрічати критику, оскільки не завжди може забезпечити об'єктивність або справедливість у визначенні істини, адже більшість може помилятися.

Нарешті, постмодерністський підхід до істини ставить під сумнів будь-які універсальні критерії і стверджує, що істина є конструкцією, що залежить від соціальних, культурних і історичних умов. Згідно з цією точкою зору, істина не є об'єктивною або постійною, а є результатом дискурсу та змінних соціальних практик. Постмодерністи, такі як Мішель Фуко, акцентують на тому, що істина формується через владу, мову та інститути, і що різні культурні контексти можуть породжувати різні версії істини. Це підкреслює відносність та контекстуальність істини, яка змінюється в залежності від соціальних умов і ідеологій.

3. Виявлені особливості верифікації знання у логічному позитивізмі. Логічний позитивізм, який став популярним у першій половині 20 століття, акцентує увагу на важливості верифікації як основного критерію наукового знання. Згідно з цим підходом, знання є істинним лише тоді, коли воно може бути перевірене на основі емпіричних спостережень або експериментів. Верифікація знання в логічному позитивізмі означає, що будь-яке значуще твердження має бути піддане перевірці через спостереження або досвід, тобто лише те твердження, яке може бути підтверджено фактичними даними, вважається науково обґрунтованим.

Основною характеристикою верифікації у логічному позитивізмі є принцип верифікаційного критерію значущості. Згідно з цим принципом, лише ті твердження, які можуть бути емпірично перевірені, є значущими і можуть бути частиною наукового знання. Всі інші твердження, які не піддаються перевірці через досвід, вважаються беззмстовними або псевдонауковими. Це визначення також виключає метафізичні, етичні та

релігійні твердження, оскільки їх неможливо перевірити за допомогою емпіричних методів, що ставить їх поза межами наукового пізнання.

При цьому логічні позитивісти використовують різноманітні методи для верифікації, зокрема, спостереження, експерименти та логічне узгодження з іншими перевіреними фактами. Ключовим аспектом є наявність об'єктивних критеріїв для визначення істинності чи хибності тверджень. Однак цей підхід зіткнувся з критикою через занадто вузьке розуміння знання, що обмежує його лише тим, що можна безпосередньо перевірити, і не враховує інші форми пізнання, такі як теоретичне моделювання або абстрактне міркування.

Крім того, теорія верифікації виявила певні логічні проблеми, зокрема щодо самого верифікаційного принципу. Оскільки сам принцип верифікації не може бути перевірений через емпіричні методи, він викликає питання про свою значущість з точки зору логічного позитивізму. Це призвело до розвитку більш гнучких підходів в епістемології, які дозволяють враховувати більш складні аспекти пізнання, зокрема теоретичні конструкції, що виходять за межі простого емпіричного досвіду.

4. Вивчена суть парадоксів Гетієра. Парадокси Гетієра, вперше сформульовані американським філософом Едмундом Гетієром у 1963 році, стали важливим викликом для традиційної теорії знання, зокрема для концепції «виправданого істинного переконання», яка була основою епістемології від часів Платона. Згідно з класичним визначенням, знання можна визначити як істинне переконання, яке є виправданим. Однак парадокси Гетієра демонструють, що існують випадки, коли людина може мати істинне переконання, яке є виправданим, але при цьому це не є справжнім знанням.

Основна суть парадоксів Гетієра полягає в тому, що навіть якщо твердження є істинним і переконання в нього виправдане, людина може отримати це переконання випадковим або ненадійним чином, що ставить під сумнів його статус як знання. Один з найвідоміших прикладів, що використовується для ілюстрації цих парадоксів, це ситуація, коли людина,

переконана в тому, що якась машина працює, спостерігає, як вона справді працює, але її переконання засноване на випадкових обставинах, таких як те, що машина випадково була підключена до джерела енергії.

Цей парадокс показує, що концепція виправданого істинного переконання не є достатньою умовою для знання. У цьому контексті Гетієр ставить під сумнів припущення, що виправдане переконання завжди веде до істини. Парадокс наводить на думку, що верифікація істинності знання має бути більш складною, ніж просто перевірка виправданості переконання. Тому в епістемології постала необхідність пошуку додаткових умов, які дозволяють зробити теоретичні визначення знання більш точними та відповідними реальному життю.

Парадокси Гетієра викликають глибокі роздуми про природу пізнання та істини і стали основою для численних дискусій і розробок нових теорій у філософії знання. Вони привели до необхідності розробки більш складних теорій, які включають критерії для визначення справжнього знання, такі як концепція «достатньої обґрунтованості» або «суперечності в умовах випадковості». Ці нові підходи намагаються вирішити проблему випадковості, яка ставить під сумнів традиційне визначення знання.

5. Оцінена критика традиційного визначення знання. Критика традиційного визначення знання як «виправданого істинного переконання», яке було сформульовано Платоном, стала однією з ключових тем у сучасній епістемології. Цей підхід тривалий час вважався основним, оскільки вважалося, що для того, щоб твердження було знанням, воно повинно бути істинним і вірити в нього повинно бути виправдано. Однак ця концепція зазнала значної критики, зокрема після появи парадоксів Гетієра, які продемонстрували, що навіть якщо твердження є істинним і переконання в нього виправдане, це ще не гарантує, що це є справжнім знанням.

Однією з основних критичних зауважень до традиційного визначення є те, що воно не враховує випадкові обставини, які можуть привести до істинного, але не знаного переконання. Парадокс Гетієра продемонстрував, що

людина може мати істинне переконання, яке є виправданим, але яке все ж не є знанням, оскільки обґрунтування цього переконання було випадковим або ненадійним. Це вказує на те, що для того, щоб переконання було знанням, необхідно, щоб його виправдання мало певну додаткову умову — зокрема, зв'язок з надійним процесом отримання інформації.

Іншою важливою критикою традиційного визначення знання є проблема зовнішнього світу. В традиційному визначенні часто не враховується роль контексту, в якому формується знання. Теорії зовнішнього світу, такі як скептицизм, ставлять під сумнів можливість досягнення істинного знання про реальність, зважаючи на обмеження людського пізнання. Виявляється, що навіть виправдані істинні переконання можуть бути результатом недостовірних джерел або неправильних інтерпретацій, що ставить під сумнів сама можливість надійного пізнання світу.

Крім того, традиційне визначення знання піддається критиці за свою жорсткість і недостатню здатність адаптуватися до різноманітних форм пізнання. Наприклад, багато сучасних підходів до знання акцентують на контекстуальних, культурних та соціальних аспектах пізнавальних процесів, що показує, що знання не завжди може бути зведене до простого співвідношення істинності та виправданості. Таким чином, виникає потреба в розробці нових теорій знання, які б враховували складність і багатогранність процесу пізнання, а також взаємодію між інтерпретацією знання і його практичним застосуванням.

6. Проблема Геттієра стала каталізатором глибокої трансформації в епістемології, поставивши під сумнів класичну модель знання як виправданого істинного переконання. Її вплив виходить далеко за межі пошуку ще одного уточнення до триподілу JTB — вона виявила фундаментальну вразливість самої ідеї, що знання можна вичерпно проаналізувати через інші, більш прості компоненти. Частина філософів відповіла на це модифікацією класичної моделі, додаючи додаткові умови на

кшталт безпечності (Safety) чи відсутності хибних лем (No false lemmas). Інші запропонували радикальніші концепції, зокрема реліабілізм, доброчесні підходи або модальні теорії.

Проте найсильнішою реакцією на кризу JTB стала позиція «знання передусім» (knowledge first), представлена Тімоті Вільямсоном. Вона відкидає саму ідею редукції знання до переконання, істини та виправдання, розглядаючи знання як епістемологічно фундаментальне. Згідно з цим підходом, саме знання є тим, через що слід пояснювати інші когнітивні стани, а не навпаки. Це не лише дозволяє уникнути нескінченних модифікацій класичного аналізу, а й відкриває шлях до епістемології, яка ґрунтується не на дефініціях, а на поясненнях і моделях, що відображають фактичну роль знання в когнітивному житті людини.

Однак, паралельно з філософськими інноваціями, дедалі частіше лунає питання про практичну значущість епістемологічних дискусій. Чи має сенс уточнювати поняття знання, якщо воно не відіграє суттєвої ролі в реальних практиках, таких як наука, право чи медіа? Пошук відповіді на питання «що таке знання?» зберігає філософський інтерес, але, щоб залишатися релевантним, він повинен бути пов'язаний з питаннями, що виходять за межі суто концептуального аналізу. Якщо знання справді є тим, що пов'язує людину зі світом, тоді роль епістемології — не лише у точному визначенні цього зв'язку, а й у його осмисленні в контексті наших когнітивних практик, оцінки надійності пізнавальних стратегій та побудови теорій, що мають пояснювальну силу. У цьому сенсі проблема Геттієра не є лише філософською загадкою — вона є лакмусовим папірцем для зрілості теорій знання.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бадью А. Концепт моделі : вступ до матеріалістичної епістемології математики / А. Бадью ; пер. А. Рєпа. - К. : Ніка-Центр, 2009. - 232 с.
2. Білоус Т. М. Роль ідеалізації в сучасній формальній епістемології : Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.01 / Білоус Тетяна Миколаївна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2005. - 18 с.
3. Білоус Т. М. Роль ідеалізації в сучасній формальній епістемології : Дис... канд. філос. наук: 09.00.01 / Білоус Тетяна Миколаївна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2005. - 195 арк.
4. Богданович М. Л. Трансформація постпозитивістської епістемологічної традиції: основні вектори та сучасні модифікації : Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / Богданович Максим Леонідович ; Дніпропетровський національний ун-т. - Д., 2001. - 14 с.
5. Богданович М. Л. Трансформація постпозитивістської епістемологічної традиції: основні вектори та сучасні модифікації : Дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / Богданович Максим Леонідович ; Дніпропетровський національний ун-т. - Д., 2000. - 207 арк.
6. Ведров О. Науки про суспільство та соціальний прогрес. Епістемологічні та етичні засади соціальних наук з погляду філософії комунікації : [монографія] / Олексій Ведров. - Київ : Стилос, 2014. - 338 с.
7. Волошин В. В. Епістемологія релігії: онтологічні припущення, ключові концепти, пізнавальні стратегії : монографія / Володимир Волошин ; Донец. нац. ун-т, Каф. філос. - Донецьк : ДонНУ, 2012. - 446 с.
8. Волошин В. В. Епістемологія релігії: парадигмальні засади та пізнавальні стратегії : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.11 / Волошин Володимир Вікторович ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди Нац. акад. наук України. - К., 2013. - 32 с.

9. Волошин В. В. Епістемологія релігії: парадигмальні засади та пізнавальні стратегії : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.11 / Волошин Володимир Вікторович; Донец. нац. ун-т. - Донецьк, 2012. - 450 арк.
10. Гайдено В. О. Феміністська епістемологія як постнекласичний феномен : Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.02 / Гайдено Вікторія Олександрівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2000. - 18 с.
11. Галів М. Д. Розвиток епістемологічних засад українського історико-педагогічного наративу (середина XIX – кінець XX століття) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Галів Микола Дмитрович ; Дрогобиц. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. - Дрогобич, 2019. - 39 с.
12. Галів М. Український історико-педагогічний наратив (середина XIX–кінець XX століття): епістемологічні засади : [монографія] / Микола Галів. - Дрогобич : Ред. від. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2018. – 614 с.
13. Горяча Н. М. "У пошуках утраченого часу" Марселя Пруста як роман про мистецтво та митця: епістемологія та поетика : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.04 / Горяча Наталія Миколаївна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. - К., 2003. - 20 с.
14. Горяча Н. М. "У пошуках утраченого часу" Марселя Пруста як роман про мистецтво та митця: епістемологія та поетика : Дис... канд. філол. наук: 10.01.04 / Горяча Наталія Миколаївна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філології. - К., 2003. - 207 арк.
15. Дамірлі М. А. Предметна сфера історико-правового пізнання: традиції й оновлення (епістемологічний аналіз) : Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Дамірлі Мехман Алішах огли ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2005. - 38 с.
16. Довгань О. З. Формування художньо-епістемологічного досвіду майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Довгань Оксана Зіновіївна ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. - Т., 2011. - 22 с.

- 17.Довгань О. З. Формування художньо-епістемологічного досвіду майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Довгань Оксана Зіновіївна ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. - Т., 2011. – 244 арк.
- 18.Доній Н. Є. Основи критичного мислення та праворозуміння у судовій практиці / Н. Є. Доній, С. О. Ніщимна, Е. М. Герасимова ; Акад. Держ. пенітенціар. служби. - Чернігів : Академія ДПтС, 2021. - 431 с.
- 19.Епістемологічна упередженість у природознавчих і суспільних науках / за ред. Абдельвахаба Ельмессірі ; [пер. з англ. О. Тимчишин] ; Міжнар. Ін-т Іслам. Думки. - Рівне : МПД, 2021. – 40 с.
- 20.Епістемологія : Метод. рекомендації / уклад. Б. В. Починок, І. Б. Починок ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці : Рута, 2005. - 26 с.
- 21.Івакін О. А. Основи епістемології. Теорія і методологія наукового пізнання / О. А. Івакін ; Одеська національна юридична академія. - О. : Юридична література, 2000. - 112 с.
- 22.Іщенко Ю. А. Епістемологічний статус життя і його концептуалізації : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.09 / Іщенко Юрій Анатолійович ; НАН України, Центр гуманітар. освіти. - Київ, 2013. - 508 арк.
- 23.Іщенко Ю. А. Епістемологічний статус життя і його концептуалізації : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.09 / Іщенко Юрій Анатолійович ; Нац. акад. наук України, Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди. - К., 2013. - 32 с.
- 24.Кавалеров А. І. Наука ХХ століття: методологія, трансформації, епістемологія : монографія / А. І. Кавалеров, О. О. Погорелова ; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського. - О. : Астропринт, 2008. - 136 с.
- 25.Каменська Т. Г. Соціальне знання як категорія соціологічної науки: епістемологічний вимір : автореф. дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.01 / Каменська Тетяна Григорівна ; Класич. приват. ун-т. - Запоріжжя, 2010. - 38 с.

26. Комар О. В. Обґрунтування пропозиційного знання в сучасній аналітичній епістемології : Дис... канд. філос. наук: 09.00.01 / Комар Олена Вікторівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2004. - 216 арк.
27. Комар О. В. Обґрунтування пропозиційного знання в сучасній аналітичній епістемології : Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.01 / О.В.Комар ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2004. - 18 с.
28. Кондрацька Л. А. Художня епістемологія / [Кондрацька Л. А.] ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. - Т. : [б. в.], 2012. - 333 с.
29. Кондрацька Л. А. Художня епістемологія культури у вимірі педагогіки / Л. А. Кондрацька. - Т. : Навчальна книга - Богдан, 2002. - 408 с.
30. Куцепал С. В. Епістемологічна функція мови: на матеріалі французького постмодернізму : Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.01 / Куцепал Світлана Вікторівна ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 1997. - 17с.
31. Маєвський О. Л. Метафізичні підстави позитивної епістемології Моріца Шліка : Дис... канд. філос. наук: 09.00.09 / Маєвський Олександр Леонтійович ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. - К., 2004. - 238 арк.
32. Маєвський О. Л. Метафізичні підстави позитивної епістемології Моріца Шліка : Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.09 / Маєвський Олександр Леонітійович ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. - К., 2004. - 20 с.
33. Малишена Ю. О. Концептуально-теоретичні засади соціальної епістемології : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.02 / Малишена Юлія Олегівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2018. - 18 с.
34. Матвієнко П. В. Трансформація епістемологічних концепцій у філософії ХХ ст.: тенденції та проблеми : Дис...канд. філос. наук: 09.00.09 / Матвієнко Петро Володимирович ; Харківський національний ун-т радіоелектроніки. - Х., 2002. - 185 арк.
35. Матвієнко П. В. Трансформація епістемологічних концепцій у філософії ХХ ст.: тенденції та проблеми : Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.09 /

- Матвієнко Петро Володимирович ; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. - Х., 2002. - 18 с.
- 36.Мондін, Баттіста Епістемологія і космологія. Т. 2 / пер. з іт. Богдана Завідняка, Андрія Капустинського. - 2022. – 213 с.
- 37.Надибська О. Я. Феномен соціальних пріоритетів: ціннісно-епістемологічний вимір : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / О. Я. Надибська ; НАПН України, Ін-т вищої освіти. - К., 2011. - 38 с.
- 38.Надибська О. Я. Феномен соціальних пріоритетів: ціннісно-епістемологічний вимір : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Надибська Оксана Ярославівна ; НАПН України, Ін-т вищ. освіти. - К., 2011. - 394 арк.
- 39.Отрешко Н. Б. Трансформація епістемологічних засад сучасної соціології : автореф. дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.01 / Отрешко Наталія Борисівна ; Ін-т соціол. НАН України. - К., 2011. - 31 с.
- 40.Панич, Олексій Олегович Розвідки з історії скептицизму в британо-американській епістемології. Ч. 1:Британська модерна філософія (Гоббс, Локк, Барклі, Х'юм, Рід). - Донецьк, 2007. - 524 с.
- 41.Петруньок Н. І. Епістемологічний анархізм Пола К. Феєрабенда: історичний, методологічний і дисциплінарний аспекти : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Петруньок Надія Іванівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2016. - 18 с.
- 42.Петрушенко В. Гносеологія та епістемологія / Віктор Петрушенко. - Львів: Новий Світ - 2000, 2018. - 201 с.
- 43.Петрушенко В. Л. Епістемологія релігії / Віктор Петрушенко. - Львів : Град Лева, 2022. - 218 с.
- 44.Петрушенко В. Л. Епістемологія як філософська теорія знання / В. Л. Петрушенко ; Державний ун-т "Львівська політехніка". - Л. : Вид-во Держ. ун-ту "Львівська політехніка", 2000. - 296 с.
- 45.Петрушенко В. Л. Філософія знання: онтологія, епістемологія, аксіологія : монографія / В. Л. Петрушенко ; Національний ун-т "Львівська політехніка". Кафедра філософії. - Л. : Ахілл, 2005. - 320 с.

46. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму як галузь соціології: онтологічні, епістемологічні, практичні аспекти (на прикладі діяльності органів внутрішніх справ України) : автореф. дис... д-ра соціол. наук: 22.00.04 / Погрібна Вікторія Леонідівна ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. - Х., 2009. - 35 с.
47. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму як галузь соціології: онтологічні, епістемологічні, практичні аспекти (на прикладі діяльності органів внутрішніх справ України) : дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.04 / Погрібна Вікторія Леонідівна ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Х., 2009. - 421 арк.
48. Половніков В. Г. Контамінація "розуміння", "знання", "пізнання" в епістемології класичного емпіризму : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Половніков Віктор Геннадійович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2013. - 17 с.
49. Половніков В. Г. Контамінація "розуміння", "знання", "пізнання" в епістемології класичного емпіризму : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Половніков Віктор Геннадійович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2013. - 206 арк.
50. Порев С. М. Університет і наука. Епістемологія, методологія і педагогіка виробництв знань : [монографія] / С. М. Порев ; Нац. акад. наук України, Ін-т магнетизму. - К. : Хімджест, 2012. - 382 с.
51. Пустова М. І. Гендерна епістемологія у філософії постмодерну (історико-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Пустова Марія Іванівна ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. - Д., 2013. - 18 с.
52. Секундант С. Г. Нормативно-критичні підстави епістемології Г. В. Ляйбніца : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.05 / Секундант Сергій Григорович ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. - Дніпропетровськ, 2015. - 34 с.
53. Сліденко І. Д. Феноменологія конституційного контролю. Генеза, природа і позиціонування в контексті аксіологічних, епістемологічних,

- синергетичних аспектів : монографія / Ігор Сліденко. - К. : Істина, 2010. - 624 с.
- 54.Ткаченко В. А. Епістемологічний скептицизм в основі економічної політики в Україні : монографія / В. А. Ткаченко. - Дніпропетровськ : Монолит, 2014. - 263 с.
- 55.Токовенко О. С. Політичне пізнання: епістемологічна та гносеологічна перспективи : монографія / Токовенко О. С., Третяк О. А. ; Дніпр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. - Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. - 220 с.
- 56.Усатенко Т. П. Епістемологія українознавства: педагогічний контекст : монографія / Т. П. Усатенко ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. - Кіровоград : Імекс, 2014. - 127 с.
- 57.Філіппова Т. М. Епістемологічні засади формування поняття розвитку в науках про культуру (В.Дільтей, Баденська школа, М.Вебер) : дис... канд. філос. наук: 17.00.01 / Філіппова Тетяна Михайлівна ; Харківська держ. академія культури. - Х., 2006. - 219 арк.
- 58.Філіппова Т. М. Епістемологічні засади формування поняття розвитку в науках про культуру (В.Дільтей, Баденська школа, М.Вебер) : Автореф. дис... канд. філос. наук: 17.00.01 / Філіппова Тетяна Михайлівна ; Харківська держ. академія культури. - Х., 2006. - 16 с.
- 59.Шевченко Л. І. Інтелектуалізація української літературної мови: лінгвістична та теоретико-епістемологічна аспектологія : Дис... д-ра філол. наук: 10.02.01; 10.02.15 / Шевченко Лариса Іванівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2002. - 516 арк.
- 60.Шевченко Л. І. Інтелектуалізація української літературної мови: лінгвістична та теоретико-епістемологічна аспектологія : Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01; 10.02.15 / Шевченко Лариса Іванівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2002. - 32 с.
- 61.Шелухін В. А. Епістемологічний вимір концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01 / Шелухін

Володимир Анатолійович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2019. - 20 с.

62. Antognazza, Maria Rosa, 2024. "Knowledge as Presence and Presentation: Highlights from the History of Knowledge-First Epistemology" // Logins, Arturs; Vollet, Jacques-Henri (eds.). Putting Knowledge to Work. Oxford University Press. pp. 71–92.
URL: https://books.google.com.ua/books?id=MzATEQAAQBAJ&pg=PA86&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 14.02.2025)
63. Campbell, Richmond, 2024. Moral Epistemology // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Metaphysics Research Lab, Stanford University.
URL: <https://plato.stanford.edu/entries/moral-epistemology>. (дата звернення: 14.02.2025)
64. Comesaña, Juan; Klein, Peter, 2019. Skepticism // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Metaphysics Research Lab, Stanford University.
URL: <https://plato.stanford.edu/entries/skepticism>. (дата звернення: 18.02.2025)
65. Gettier, E., 1963. Is Justified True Belief Knowledge? Analysis, 23, 121-123.
URL: <https://www.finothd.eu/wp-content/uploads/2018/01/Gettier.pdf> (дата звернення: 18.01.2025)
66. Goldman, A. I., 1967. A causal theory of knowing. The Journal of Philosophy, 64(12), 357–372.
URL: <https://home.csulb.edu/~cwallis/382/readings/Goldmanacausal.pdf> (дата звернення: 26.01.2024)
67. Goldman, A. I., 1976, Discrimination and Perceptual Knowledge, The Journal of Philosophy, 73(20): 771–791.
URL: <https://joelvelasco.net/teaching/4330/goldman76-discrimination.pdf> (дата звернення: 26.01.2024)

68. Hasan, A., & Fumerton, R., 2024. Knowledge by acquaintance vs. description. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2024 Edition). Metaphysics Research Lab, Stanford University.
URL: <https://plato.stanford.edu/entries/knowledge-acquaindescrip>. (дата звернення: 18.02.2025)
69. Ichikawa & Jenkins, 2017 – Ichikawa J., Jenkins C. On Putting KnowledgeFirst // Knowledge First: Approaches in Epistemology and Mind / Ed. by J.A. Carter, E.C. Gordon & B. Jarvis. Oxford: Oxford Univ. Press, 2017. Pp. 113–131.
URL: <https://philpapers.org/rec/CARKE> (дата звернення: 26.01.2025)
70. Ichikawa, Jenkins J., Steup M., 2024. The analysis of knowledge. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2024 Edition). Metaphysics Research Lab, Stanford University.
URL: <https://plato.stanford.edu/entries/knowledge-analysis/> (дата звернення: 27.02.2025)
71. Nozick, R., 1981. Philosophical explanations. Harvard University Press
URL: <http://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/philosophical-explanations.pdf> (дата звернення: 18.02.2025)
72. Merriam-Webster, 2024. Definition of Gnoseology // Merriam-Webster Dictionary. Merriam-Webster.
URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/gnoseology> (дата звернення: 12.03.2025)
73. Oxford University Press, 2024,. Epistemology. // Oxford English Dictionary. Oxford University Press.
URL: https://www.oed.com/dictionary/epistemology_n?tl=true
74. O'Connor, Cailin; Goldberg, Sanford; Goldman, Alvin I., 2024. Social Epistemology // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Metaphysics Research Lab, Stanford University.
URL: <https://plato.stanford.edu/entries/epistemology-social>. (дата звернення: 12.03.2025)

75. Phillips, Stephen; Vaidya, Anand, 2024. Epistemology in Classical Indian Philosophy // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Metaphysics Research Lab, Stanford University.
URL: <https://plato.stanford.edu/entries/epistemology-india>. (дата звернення: 16.02.2025)
76. Sosa, Ernest, 1999, "How to Defeat Opposition to Moore", *Noûs*, (Supplement: Philosophical Perspectives, Epistemology), 33(s13): 141–153.
URL:
https://www.researchgate.net/publication/228043232_How_to_Defeat_Opposition_to_Moore (дата звернення: 27.02.2025)
77. Williamson, T., 2002. Knowledge and its limits. Oxford University Press.
URL: <https://academic.oup.com/book/12538> (дата звернення: 16.02.2025)
78. Zagzebski, L., 1994. The inescapability of Gettier problems. *Philosophical Questions*, 44, 65–73.
URL:
https://www.academia.edu/48709311/The_Inescapability_of_Gettier_Problems (дата звернення: 18.01.2025)